

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 01122907 7

Novakovic, Stojan
Najnovija balkanska kriza
i srpsko pitanje

D

465

N58

1783
ТОЈАН НОВАКОВИЋ

ТОЈАНОВИЈА БАЛКАНСКА КРИЗА

И

СРПСКО ПИТАЊЕ

БЕЛЕШКЕ, РАЗМИШЉАЊА, РАЗГОВОРИ И ПОЛИТИЧКИ ЧЛАНЦИ
ИЗ 1908—1909.

ИЗДАЊЕ ПОТПОМОГНУТО ИЗ КЊЕЖЕВНОГ ФОНДА
ИЛИЈЕ МИЛ. КОЛАРЦА

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ШТАМПЕ“ СТ. М. ИВКОВИЋА И КОМП.
(Позоришна улица бр. 2)

1910.

Цена 1'50 дин.

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

НАЈНОВИЈА БАЛКАНСКА КРИЗА

И

СРПСКО ПИТАЊЕ

БЕЛЕШКЕ, РАЗМИШЉАЊА, РАЗГОВОРИ И ПОЛИТИЧКИ ЧЛАНЦИ
ИЗ 1908—1909.

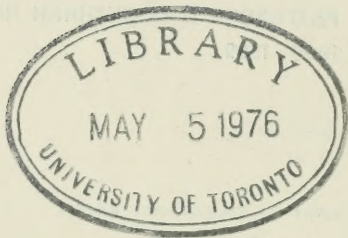
Издање потпомогнуто из књижевног фонда
ИЛИЈЕ МИЛ. КОЛАРЦА

БЕОГРАД

Штампарија „Штампе“ Ст. М. Ивковића и Комп.
(Позоришна улица бр. 2)
1910.

Цена 1·50 дин.

D
465
N58

Сам ће се собом објаснити овај зборник чланака и других мањих изјава и оцена, изазваних поводом недавнашње балканске кризе.

Сви старији штампани текстови ушли су у ову књигу без промене, онако како су раније, на назначеном месту, штампани. Нови су, и штампану се овде први пут преводи под I и завршетни чланак под XI.

У новом, за живот подобном и на живот створеном народу, никакво питање не може бити са свим затворено и свршено, и све су одлуке само подлога новим будућим одлукама. Данашња, Европом створена ситуација, у којој се налази српски народ, може бити само полазна тачка новим еволуцијама.

Да клонути не треба, да се нема рашта и да нико нема разлога да буде злослутан пророк, доказ нам је сваколика прошлост наша. У њој смо ми не једанпут, имали положаје сто пута горе од данашњег, и како народ није онда пропао, него је нашао начина да се подигне на ново, тако ће и садашњи положај створити оно што му родољубље, вредноћа, прегнуће и устрајност народа омогуће.

Народ је вазда у своме идеалу, и може с Исусом Христом казати: „Ја сам васкрсеније и „живот; који вјерује мене, ако и умре, живјеће. „И ниједан који живи и вјерује мене, неће умри- „јети вабијек“. (Јов. XI, 25—26).

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

Босна и Херцеговина пред Берлинским Конгресом.

А. — Протокол Берлинског Конгреса № 8.
Састанак од 28(16) јуна 1878.¹

Били су присутни: За Немачку: кнез Бизмарк,
г. од Билов, кнез Хохонлохе Шилингсфирст.

За Аустро-Угарску: граф Андраши, граф Ка-
рољи, барон Хајмерле.

За Француску: г. Вадингтон, граф Сен-Валје,
г. Депре.

За Енглеску: граф Биконсфилд, маркиз Солз-
бери, лорд Одо Русел.

За Италију: граф Корти, граф Лонеј.

За Русију: кнез Горчаков, граф Шувалов,
г. д'Убрил.

За Турску: Александар Каратеодори - паша,
Мехмед Али-паша, Садулах-беј.²

Састанак је отворен у 2¹/₂ часа.

Усвојени су протоколи 6 и 7.

Конгрес прелази на дневни ред, који уопште
ставља на расправу територијалне промене, и

¹ Les protocoles du Congrès de Berlin, avec le traité de San-Stefano du 19 février (3 mars) 1878 et le traité de Berlin du 13 juillet 1878. St. Pétersburg 1878.

² Велике Силе су поређане по азбучном реду њихових француских имена.

председник износи на саветовање конгреса на првом месту XIV члан Сан-Стефанскога Уговора који говори о Босни и Херцеговини.¹

Граф Андраши чита за тим ово саопштење:

„Све су владе вољне да признаду како је „Аустро-Угарска, као гранична сила, интересована више но ма која друга сила да се ствари у Босни и Херцеговини доведе у ред.

„И зараћене странке су водиле рачуна од ове „истине, предвиђајући у члану XIV претходног „уговора о миру, као помоћ за коначно уређење „тога питања, споразум с Аустро-Угарском. Утврђујући против горе наведеног члана напомене „које потичу из нарочитих аустро-угарских интереса, пуномоћници Његовог Царског и Краљевског Величанства мисле још да су дужни да „истакну како питање босанско-херцеговачко не „губи свој угледни европски значај, ма да се „Аустро-Угарске тиче најнепосредније.

„Не би требало изгубити из очију да је из „Босне и Херцеговине потекао покрет који је одвео к последњем источном рату.

„Познате су опасности и зла што су тим ратом искочила за Европу; њима је у првом реду била на ударцу Аустро-Угарска.

„Знатан број војске, распоређене на нашој граници, није био довољан да спречи прелазак

¹ Чл. XIV Сан-Стефанског Уговора гласи: Одмах ће се извршити у Босни и Херцеговини европски предлози, саопштени отоманским пуномоћницима на првоме састанку Цариградске Конференције с изменама о којима се заједнички буду договориле Висока Порта, Руска Влада и Аустро-Угарска Влада. Неће се тражити наплата заосталих неплаћених пореза, а текући приходи ових области до 1 марта 1880 употребити се искључиво на накнаду бегуначких породица и становника који су за време последњих догађаја пострадали, ма којегга племена или вере били, а тако исто и за домаће земаљске потребе. Колико ће прихода после имати да добија средњња влада, одредиће се касније нарочитим споразумом међу Турском, Русијом и Аустро-Угарском.

„побуњеника и упаде и с једне и с друге стране. „Турска војска, што се застала у Босни у почетку „немирâ, није била у стању, ма да је била до- „вољно снажна, да заустави непрекидно буњење и „исељавање. Више је од 200.000 људи на тај начин „напустило своја огњишта! Има три године како „је царска и краљевска влада принуђена била да „на свој терет узме издржавање тога света. И већ „је на то утрошено 10 милиона форината. Без по- „верења у оно што их чека, ако би се вратили, „емигранти не пристају да иду натраг на своја „огњишта. Тако се нама из дана у дан товаре „нови терети, нити се откуд показује шта било „што би проишало да ће их нестати. Наши гра- „нични грађани подносе од тога непрекидног и „продуженог исељавања штете које се не даду „израчунати.

„Наспрам таквог стања ствари, које царска „и краљевска влада није могла предупредити, она „не може имати другог задатка до да се исто „стање пресече једанпут за свагда расправом која „би јамчила да ће бити трајна.

„Члан XIV претходног Сан-Стефанског Мира „предлаже да се садашње стање расправи увође- „њем аутономије, онако како је то било саопштено „отоманским пуномоћницима на првоме састанку „Цариградске Конференције.

„Влада Његовог Величанства Цара и Краља „вољна је да прими сваку расправу која би по- „казивала брзо и коначно умирење у областима „о којима је реч. Али гледајући на њихово стање „народносно, верско и географско, које се још више „замршцује територијалним изменама које излазе из „рата, ми смо принуђени да предложеноу расправу „сматрамо као са свим неостварљиву. И у начелу,

„и у извршењу тој се расправи противе сметње „несавладљиве.

„Народ је у тим земљама вере муслиманске, „православне и католичке: фанатичан је у супротности која га раставља, а не живи у крајевима „одвојеним један од другог него измешан у истим „крајевима, у истим градовима, и у истим селима.

„На Високу би Порту пало да у оквиру једне „автономне управе састави ове противуборне елементе. На њу би пало да кућама поврати бе„гунце, растурене по Аустро-Угарској и по Црној „Гори, да се састара за њихово издржање, и да „би омогућила повратак редовнога рада, да им „дода семена којим би се засејале земље, и грађе „којом би се опет изградиле њихове куће. Порта „би морала расправити аграрно питање, главни „извор свију периодичних потреса који су узне„миривали те крајеве, а то је задатак начичкан „сметњама међу народом растргнутим мржњом ре„лигиозном и друштвеном злопамтљивошћу, задатак који би могла извршити само влада јака и „непристрасна у земљи, у којој је својина непо„кретних имања у рукама муслимана, а у којој „су већина становништва хришћани радници и „закупници истих имања.

„У исто време где би се Порта везивала да „изврши новчане жртве преко њене могућности, „чланком јој се XIV забрањује да наплаћује за„остале порезе, а за две године се редовни при„ходи ових земаља од ње такође одузимају.

„Кад се каже, да Турска не би била у стању „да изврши ово све, донета ништи јој се тиме чини „какав прекор, ништи се показује сумња у добру „вољу њезину.

„Немогућно би било Порти да то изврши и „у приликама са свим редовним. Још већма је

„неизвршлив тај задатак за Порту после рата ту
 „скоро свршена, пред противуборним осећајима
 „који су сад још више огорчени и још се оштрије
 „показују но у почетку немира, од како се види
 „да ће крајеви у којима живе муџомани или отићи
 „под власт српску или црногорску, или су већ под
 „њом. Изгледа да је и сувише оправдана бојазан
 „да ће автономција у оваким приликама пре по-
 „стати вечито огњиште немира но што би била
 „у стању повратити у тим крајевима спокојство.

„Из збијенога прегледа напред изложенога,
 „излази да се стална расправа овога питања не
 „би могла постићи са основице XIV члана. А
 „сваки узалудан покушај да се установи авто-
 „номна организација у поменутиим областима само
 „би још већма распалио немире, и ми бисмо онда,
 „после кратког времена, опет били изложени не-
 „подношљивим штетама које су нам потреси у
 „овим областима до сад изазивали и које иза-
 „зивљу.

„Влади аустро-угарској мора задавати бригу
 „и географски положај што ће се Босни и Херце-
 „говини створити услед територијалних промена,
 „које ће изазвати ново граничење Србије и Црне
 „Горе. Ако би се границе тих кнежевина једне
 „другима примакле, у те би пределе дошли са-
 „обраћајни путеви с осталим истоком, и то у
 „овојностима штетним по трговачке интересе мо-
 „нархије.

„Из ових разлога пуномоћници Његовог Цар-
 „ског и Краљевског Апостолског Величанства ми-
 „сле да су дужни да обрате озбиљну пажњу Кон-
 „греса на опасности што би их довела свака
 „расправа, којој не би била зајемчена трајност.
 „Заинтересована у првом реду као гранична сила,
 „Аустро-Угарска је дужна да некрено и отворено

„изјави како јој њени најживотијни интереси до-
 „пуштају да прими само ону расправу босанско-
 „херцеговачког питања, која би могла да доведе
 „стално умирење тих области и да препречи по-
 „вратак догађаја што су тако тешкој опасности
 „излагали европски мир и што су Аустро-Угар-
 „ској, уз тешке жртве и велике материјалне гу-
 „битке, створили несносан положај, који она неће
 „никако даље да трпи“.

„Лорд Солзбери прочита овај предлог:

„Друштвено стање и географски положај Бо-
 „сне и Херцеговине у једнакој мери заслужују
 „пажњу Конгреса.

„То су једине области Турскога Царства у
 „којима власници земље имају, скоро без изузетка,
 „другојачију веру него њихови сељаци.

„Буна, што је планула из ове супротности,
 „позвала је рат који је недавно опустошио Тур-
 „ску, а огорченост, која раздваја та два реда ста-
 „новништва, није данас нимало слабија но што је
 „била пре три године.

„Огорченост је још поштрена страшношћу
 „грађанскога рата, а опозиција влади још више
 „ће се раздражити недавнашњим успесима двеју
 „суседних кнежевина.

„Нема никаква изгледа да би Порта била у
 „стању да се данас бори с ривењем које није мо-
 „гла да спречи или да садоми пре но што су се
 „на њу згрували жалосни догађаји последње две
 „године.

„Томе послу требала би влада, која би не
 „само имала потребна средства да уведе добру
 „администрацију, већ која би исто тако имала и
 „довољне надмоћне силе да садоми переле, ма
 „какви они били.

„Ако се силе одмах сад не договоре да удесу

„како да установе сталну и јаку администрацију
 „у овим крајевима, на њих ће пасти одговорност,
 „што ће се, неизбежно, опет вратити невоље које
 „су у Европи изазвале тако живе симпатије и
 „које су биле повод тако озбиљним догађајима.

„И географски положај ових области има та-
 „кође високо политичко значење. Ако би од њих
 „знатан део пао у руке једне од суседних кне-
 „жевина, начинила би се верига словенских др-
 „жава, која би се пружала преко Балканског
 „Полуострва и чија би војничка снага чинила
 „опасност народностима другог племена које су
 „насељене на земљишту јужно од њих. Независ-
 „ности Порте такво би стање ствари без сумње
 „било опасније него каква год другојачија ком-
 „бинација. А веома је, међу тим, могућно, да би
 „се дошло до горе поменутог резултата, ако би
 „се оставило Порти да она брани ове две уда-
 „љене области. Бојати се, дакле, великих опасно-
 „сти како за те две области тако и за Порту, ако
 „би се оставило да она и даље држи Босну и
 „Херцеговину и да врши администрацију у њима.

„С друге стране Босна и Херцеговина ништа
 „не доприноси ни богатству ни снази Турскога
 „Царства. Констатовано је на Цариградској Кон-
 „ференцији да босанско-херцеговачки доходи не
 „покривају издатке тих области. Ако би дошло
 „до одбране, трошкови би били огромни, а обла-
 „сти те немају за Турску никакве стратегијске
 „важности.

„Порта би, дакле, дала доказ највеће мудро-
 „сти, ако би пристала да се више не терети за-
 „датком који њену снагу превазилази и да то
 „повери сили која је у стању да изврши тај за-
 „датак. Тиме би се од Турскога Царства откло-
 „њиле страховите опасности.

„Из тих разлога Влада Краљичина предлаже „силама што су се састале, да Конгрес закључи „да области Босну и Херцеговину поседне и ад- „министрује Аустро-Угарска“.

Кнез Бизмарк изјави да се у име Немачке придружује предлогу што га прочита лорд Солзбери и објасни ту своју изјаву овим побудама:

„Европа жели да се створи стално стање „ствари и да се судбина народности на Истоку „обезбеди поуздано.

„То је узрок те силе што су се састале на „Конгресу имају са свим нарочити интерес да „промисле о Босни и о Херцеговини.

„Свак зна да су се из тога краја подизали „они периодични потреси који су уздрмали Исток. „ли нарочито да је отуда произашао и последњи „покрет, који умало што није бацио пламен у „целу Европу. Није, дакле, то само аустро-угар- „ски интерес, него је заједничка дужност да се „изнађу поуздана средства којима би се спречили „и предупредили такви догађаји.

„Немачка, до душе, није везана с Истоком „никаквим непосредним интересима, али она ипак „жели такође, да се пресече стање ствари које „би, ако би се продужило, одржало квасац даљих „перета, што би у својим последицама могло иза- „зивати несугласице међу кабинетима европским. „Опасно би било и даље остати у обмани, да би „се тај положај излечио само новим реформама „у Босни и Херцеговини, на основици садашњег „тамошњег уређења. Само јака држава, која рас- „полаже поузданом силом наспрам самога огњи- „шта перета, у стању би била да тамо васпостави „ред и да осигура судбину и будућност оним на- „родностима.

„Из тих побуда се ја, у име Немачке, при-

„дружујем предлогу г. пуномоћника Енглеске и највише препоручујем да га високи збор прими“.

Први пуномоћник Италије напомиње како је Њ. Е. граф Андраши прочитао преглед стања Босне и Херцеговине и преглед интереса који се с тим стањем везују. Њ. Е. маркиз Солзберн предложио је да се Аустро-Угарској повери војничка окупација и администрација тих области, као подесна да садашње тегобе пресече. Њ. В. кнез Бизмарк подупрo је енглески предлог у име Немачке. Италијански пуномоћници ради би били да запитају првога пуномоћника аустро-угарског, да ли је Његова Експедиција у стању да о тој комбинацији саопшти неколика потоња објашњења у погледу на опште европске интересе.

Први пуномоћник аустро-угарски позивље се на побуде које је већ изложио, па се нада, и чак је уверен да ће гледиште европско, којим се руководио аустро-угарски кабинет, по правди оценили европски кабинети, а не мање и кабинет италијански.

Први пуномоћник отомански излаже мишљење своје владе овим речима:

„Отманска Влада имала је од почетка врло тврду жељу да, колико до ње стоји, чим би год могла, олакша дело мира и измирења, које имају као задатак Велике Силе европске што су се у овај мах састале на Конгресу.

„Држање отоманских пуномоћника у кругу овога високога збора без престанка се прилагођавало овоме основном начелу политике коју држи влада њихова. У саветовањима која су се звршила до сада и у којима су претресана и одлучивана питања од највеће тежине како за садашњост тако и за будућност царства, они су свагда сматрали за дужност -- што ће им, без

„сумње. њихови другови признати — да посве-
 „доче највећу предусретљивост жељама Великих
 „Сила, које су изношене са задатком да пресеку
 „тегобе садашње.

„У толико више им је жао што се данас на-
 „лазе у неопходности да изјаве о окупацији Бо-
 „сне и Херцеговине мишљење са свим противно
 „ономе које се овде износи.

„Отомански пуномоћници признају, прво и
 „прво, да они не виде никакву тако журну не-
 „опходност да се узме у извршење поменути пред-
 „лог о окупацији. Они нису могли у оној мери
 „као Њихове Екзецеленције, чланови Конгреса, да
 „виде озбиљност оних побуда што се наводе као
 „основица за поступак ове врсте, којему, како
 „изгледа, чланови Конгреса придају одлучну важ-
 „ност. Тој окупацији задатак би, паравно, морао
 „бити само да васпостави ред и мир у ове две
 „области и да бегунце својим кућама исповраћа. И
 „Висока Porta не би имала другојачији задатак,
 „а она, располажући иначе средствима довољним
 „да га и постигне, не би била вољна да оставља
 „никојој другој сили старање и терет да извр-
 „шује оно што је задатак њезин и по праву и
 „по природи.

„Осим тога се отомански пуномоћници журе
 „да објаве овоме високоме збору, да Висока Porta
 „узима на се дужност да без одлагања изврши
 „оно што је потребно да се постигне жељени ре-
 „султат, и с места ће послати на само место ко-
 „мисаре високога чина који ће бити овлашћени
 „да организују жандармерију и да се састарају
 „о смештају и о издржању бегунаца, докле се не
 „би отпочели сеоски послови и докле се не из-
 „врши систем администрације који би се, заједно

„с другим мерама побољшања, усвојено за ове две области.

„Отомански се посланици надају да ће Конгрес благоволети да уважи пространство и замашај ове обавезе, коју они без устезања дају у име своје владе. Исто тако они су слободни да верују да њима неће бити тешко да овај високи збор увере о поузданости мерâ које би Висока Порта извршила без и најмањег закашњења.

„Најглавнији узрок сумњи, који се овде укорењено, доводи се из онога што се каже како се у Босни и Херцеговини мир није успоставио има скоро три године. И из тога се изводи да су те области и сада у неку руку изван оног круга у коме се снага власти Високе Порте правилно врши.

„Међутим, Њихове би Експеленције, чланови Конгреса, могле узети у рачун да се релативно дуже трајање босанских нереда може лако објаснити нарочитим изузетним тегобама с којима се у то време имала да бори Отоманска Влада. Отворено непријатељство у ком се, ево већ три године, према Високој Порти налазе две Босни пограничне кнежевине, велики и мучан рат, који је и у Европи и у Азији разоравао царство, немinovно су ждерали сву снагу и сву пажњу државе пружајући прохтевима буне и нападања у Босни све нову и нову храну. Тога ради околности, на које се у прегледу нишанило, не само што није могле послужити као доказ слабе султтанове власти, него су могле дати основицу за закључак савршено различан. Снага и утицај Високе Порте несумњиво су веома крепки у Босни, кад се у тој области власт отоманска одржала нетакнута кроз три године рата и безбројних невоља које су се згрувале над цело цар-

„ство. И зар се данас хоће да верује да је Висока
 „Порта немоћна да свој задатак изврши, кад она
 „баш чека повратак мира, те да се постави у стање
 „да уредереди сву своју снагу и свеколико своје
 „старање о повратку реда у земљи?”

„Царска Влада потпуно верује у поузданост
 „своје власти над областима, и макар да се види
 „како је намера да се суседним кнежевинама уве-
 „лича земљиште, што ће, без икакве сумње уве-
 „личати у даном случају и њихова нападна сред-
 „ства, Турска остаје при мишљењу да је она увек
 „у стању да сузбије прохтеве, који би се ма кад
 „показали, ако јој само не би била ускраћена мо-
 „рална потпора бечкога кабинета. Тој моралној
 „потпори Отоманска Влада придаје највећу важ-
 „ност: ту би потпору она рада била да у овим
 „приликама себи обезбеди.

„Мислило се да окупација Босне аустро-угар-
 „ском војском не би Високој Порти причињавала
 „великих незгода, пошто Босна није област од ве-
 „ликих доходака за отоманску благајницу. Нека
 „је допуштено отоманским пуномоћницима да за-
 „бележе оцену, по којој се сви приходи Босне
 „троше у области самој. Али с друге стране то
 „њима не смета ништа да напомену да према
 „томе што једну земљу заузима војска стране
 „силе, господар не може бити равнодушан тога
 „ради што та земља не доприноси велику суму
 „благајници.

„Не наваљујући више у овом реду разми-
 „шљања, отомански пуномоћници имају част да по-
 „нове Њиховим Екзецеленцијама, члановима овога
 „високога збора, да Висока Порта прима на се
 „да она одмах изврши програм рефорама који би
 „се, у овај мах, показао најподеснији ономе што
 „сад околности захтевају.

„Што се тиче аграрног питања, не би, по свој прилици, било умесно да се овде упуштамо у дугачко расправљање: исто тако би било узалудно да се помену различите расправе које су томе питању дане у многим земљама, у којима је оно задавало тегобе сличне онима на које нам се у Босни претом указује. Зар би Висока Порта била једина која би покушала да то питање расправи онако као што то други чине, па не би успела? У осталом, аграрно питање држи се још у разним крајевима, и никоме не пада на ум да га расправља средствима каква се данас предлажу за Босну.

„Не хотећи још даље разгранавати своје мисли, отомански пуномоћници држе да је ово што је доведе казано довољно да високи збор увери, како би он, ако би благоволео примити обавезу Високе Порте коју они нуде, тиме обезбедио умирење тих земаља и брже и боље него ако би пристао на предлог окупације, који може изазвати далеко озбиљнијих незгода него што су оне за које се сада лек тражи“.

Његова Експедиција изјавила је на послетку да је прочитана изјава у сагласности с упутствима Отоманске Владе.

Први пуномоћник Француске хтео би да у кратко објасни разлоге његовога пристанка на предлог маркиза Солзберија. Француска Влада нема у босанском питању никаква непосредна интереса, али је интересована у томе да дело Конгреса буде трајно и корисно: у томе је ред мисли, који француска влада усваја свакада кад није непосредно дотакнута. Његова Експедиција сматра комбинацију енглеске владе као једину, која може обезбедити могућност опстанка народу Босне и Херцеговине, који је тако дубоко поце-

паи мржњама политичким, верским и друштвеним. Пуномоћник француски мисли да мир у тим разореним областима може повратити само суседна сила, довољно јака, да би могла бити непристрасна: једном речју, он сматра интервенцију Аустро-Угарске као меру европске полиције.

Лорд Биконсфилд, обративши пажњу на важност питања и на мисију Конгреса да поврати мир Европи, ако је могућно, признаје како је, по општем мишљењу, независност султана као суверена једна од главних основица тога мира, али да се, исто тако, не може предвидети ни то, како су нереди у овим земљама почетак и повод свима жалосним догађајима последњих година. Његова Експедиција је убеђена да нема никаква разлога за веровање да би султан данас, после борбе, која му, у осталом, чини највећу част, био у стању да Европи поврати мир и безбедност, које захтевати она има право, кад није могао да у Босни и Херцеговини очува мир и сталност пре рата, онда кад је и снага његова била далеко већа. Силе су, тога ради, дужне да познају најпоузданија средства обезбеђења, и оне се надају да ће их наћи у акцији велике пограничне и моћне владе, која се понаша конзервативно и која никада није нигде на свету ни покушала да ма чије интересе вређа. Да ли се тиме од Турске тражи нека материјална жртва? Племенити лорд мисли напротив, да те области никада Порти нису доносиле дохотка који би био једнак трошковима њиховим, као што је то посведочила Цариградска Конференција. А зар није ванредно важно да се у једној области спречи надмоћство једнога племена, кад се Велике Силе непрестано упињу да правду одаду свима племенима? Ако Конгрес области, о којима је реч, остави у стању у којем су оне сада,

искочила би надmoћност племена словенског, племена које је мало расположено да другима правду одаје. Мора се признати да предлог лорда Солзбери није поднесен у интересу енглеском него у интересу мира целе Европе. Нико други није у таквом положају као Аустро-Угарска да у овај мах окупацијом ових области изврши велику дужност да одржи ред, да га обезбеди, да установи благостање и, на послетку, да укрепи Отоманску Порту, умножавајући тежину њену у европским пословима.

Кнез Горчаков говори како Русија у том питању такође нема никаква интереса, али да му погледи које је развио граф Андраши и оно што је предложио лорд Солзбери, а што су прихватили Немачка, Француска и Италија, и што је тако јасно објаснио лорд Биконсфилд, доказују поузданост расправе која је смисљена за мирољубиви задатак који Конгрес жели да изврши. У истини задатак је да се хришћанске народности унапред сачувају од вековних злоупотреба: енглески предлог је у сагласности с општим погледима Русије, и Његова Светлост му даје свој потпун пристанак. Што се тиче напомене Каратеодори-паше, који последњу побуну приписује страним утицајима, Његова Светлост је не би могла одобрити: неред је изазвало стање Босне и Херцеговине, и повратак им се може спречити само дубоким модификацијама.

Одговарајући на то, први пуномоћник Турске подсећа да он није имао намеру да испитује порекло босанске побуне него само да утврди да се побуна није могла утишати раније само зато што су то спречили догађаји који су настали од пре годину дана. Отоманска Влада прима данас пред Конгресом обавезу да у врло кратком року умири те области. Он побраја средства којима се

мисли послужити да тај задатак постигне и која изгледају таква да могу сваку плашњу ублажити. Како је Отоманска Влада у стању, боље по нео-други, да познаје стање ствари у тим областима, јасно је да је он убеђен о потпуној могућности извршења кад се нуди да такву обавезу прими.

Граф Андраши желео би да изнесе неколико напомена на докуменат који је читао Каратеодори-паша. Први отомански пуномоћник казао је да је предложени поступак непотребан, пошто је Porta сама готова да помогне злима о којима се говори, и у стању би била да се састара за повраћање бегунаца њиховим кућама, којих број није мањи од 200.000 душа. Граф Андраши напомиње да има већ три године како се све што треба једнако тражи од Порте, и Porta је или обећавала или узимала на проучење те наредбе, али никада ниједну није извршила. Што пак Каратеодори-паша напомиње да је Porta све до сад сачувала нетакнуте те области, први пуномоћник Аустро-Угарске мисли да ће Његова Експедиција благоволетити да призна, како се тај резултат има у великој мери да захвали положају аустро-угарске војске на граници за време све три прошасте године. Граф Андраши додаје како Аустро-Угарска, старајући се увек о начелу сталности у својој политици, не би пристала да јој будућност зависи од илузија, у које Porta може веровати, али које су догађаји последњих година мало и сувише демантовали. Његова Експедиција с тога изјављује:

„Пошто предлог господe пуномоћника Енгле-ске и Немачке изгледа као начин расправе нај-подеснији, да се без одлагања постигне потпуно и трајно умирење Босне и Херцеговине, одго-вара, по томе, најбоље заједничком задатку ко-јему све силе теже, тј. постизавању сталног стања

„ствари, пуномоћници Аустро-Угарске имају част да на тај предлог даду свој пристанак и да изјаве како је аустро-угарска влада готова да прими на се окупацију и администрацију тих области.

„Пошто земљиште Новопазарског Санџака, који се пружа међу Србијом и Црном Гором у југо-источном правцу до иза Митровице и који је саставни део старог Вилајета Босанског, није у непосредним границама са аустро-угарским земљиштем, пуномоћници Његовог Царског и Краљевског Величанства изјављују да Аустро-Угарска не жели примити и администрацију тога санџака, где и даље може остати отоманска администрација. При свем том, желећи обезбедити опстанак новог политичког стања, слободу и безбедност саобраћаја, Аустро-Угарска је дужна да себи задржи и право гарнизона и војничких и трговачких путова на целој пространству означеног краја старог Вилајета Босанског“.

Напоменувши да су се мишљења разних чланова Конгреса већ осведочила у говорима који су се од њих чули на састанку, председник ипак мисли да треба да стави предлог на формално гласање представницима сила.

Аустро-Угарска, Француска, Енглеска, Италија пристају на енглески предлог; Русија га прима такође, напомињући да се њен глас везује искључиво поставкама лорда Солзберија.

Отомански пуномоћници отказују свој пристанак, изјављујући да су везани уцутствима своје владе.

Говорећи у име већине Конгреса, а нарочито у име неутралних Сила, председник Конгреса излаже како верује да му је дужност да опомене пуномоћнике Турске, да се Конгрес није састао да сачува Порти оне географске положаје које

би она желела одржати, nego да створи Европски мир у садашњости и у будућности. Његова Светлост напомиње отоманским представницима да би они, без посредовања Конгреса, имали пред собом свеколике одредбе Сан-Стефанског Мира; како им ово посредовање враћа област и већу и плоднију nego што је Босна, у земљишту што се пружа од Егејског Мора к Балкану. Одлуке високога зборачне целину, од које није могућно примити само оно што је повољно а одбити оно што би било покорисно. Порта, дакле, нема никаква интереса да осујећава послове Конгреса, отказујући свој пристанак и стављајући Силе у положај да се саме брину о својим интересима без обзира на њу. Његова Светлост тврди како су шест Великих Сила договорце о Босни и Херцеговини и нада се непрестано да Порта, својом опозицијом, неће пореметити дело, из кога је Турека позвана да извуче велике користи. Његова Светлост остаје у уверењу да ће Отоманска Влада ускоро послати својим пуномоћницима нова упућства и завршује изјавом да ће протокол остати отворен за њих.¹

¹ Та су нова упућства отоманским пуномоћницима допета била. Саопштење Портине о томе унесено је у протокол № 12 Берлинскога Конгреса од 4 јула (22 јуна) 1878. овим речима: „Царска Оттоманска Влада размотрила је врло озбиљно мишљење Конгреса до средствима која би била подесна за умирење Босне и Херцеговине; ова их предузела је потпуним поверењем, и задржава право да се о томе непосредно и претходно споразуме с бечким кабинетом“. Саопштивши ову изјаву, председник је објавио да је споразум Конгреса о Босни и Херцеговини потпуно и дефинитиван. Међу тим кад се примичу дан потписа, отомански су пуномоћници добијли од аустријских пуномоћника нарочиту изјаву којом се утврђивало да ће *окупација бити привремена* и да се неће извршити без претходног споразума с Туреком. Изјава гласи: „На изјављену жељу отоманских пуномоћника у име владе њихове, пуномоћници аустро-угарски изјављују у име владе Његовог Царског и Краљевског Апостолског Величанства, да суверенска права Његовог Царског Величанства Султана над областима Босном и Херцеговином неће претрпети никакве повреде окупацијом о којој је реч у додичном чланку уговора о поменутиим областима, што ће се данас доцније; да ће се окупација сматрати као привремена и да ће

Граф Шувалов захтева да представи напомену о једној тачки говора г. првога пуномоћника Аустро-Угарске. Граф Андраши, говорећи како аустро-угарски интереси не изискују окупацију и администрацију земљишта које се обично зове уметак (*l'enclave*), захтевао је међу тим војничке путеве и некоје стратегичке тачке. Руски пуномоћници, који су пристали на предлог маркиза Солзберија, овде су пред једном новом мишљу, која им није са свим јасна и која би даљим развитком могла додирнути границе и земљишна увеличања стављена у изглед Црној Гори и Србији. Његова Експеленција би желела да узме овај последњи одељак говора графа Андрашија *ad referendum*, докле се о томе не би објаснио с првим пуномоћником Аустро-Угарске.

Председник изјави да протокол остаје отворен исто тако и за даље напомене које би поднели пуномоћници Русије.

Б. — Опис тога састанка, из мемоара једнога од редактора Берлинског Конгреса, графа Шарла Мои.

При крају 1908 године, кад је већ у велике отворен у Европи претрес о анексији Босне и Херцеговине услед указа цара Франје Јосифа, којим је анексију објавио, изађе у Паризу књига *Souvenirs et causeries d'un diplomate*. Paris, librairie Plon. Граф Шарл Мои (Moüy) био је у Цариграду француски отпавник послова онда када је Митхад-паша проглашењем турског устава пресекао рад Цариградске Конференције и кад су, пред руски рат, све силе повукле своје посланике из Цариграда. Кад се спремао Конгрес у Берлину, француска влада, брињући се да се у Посланству у Берлину паће поузданих дипломатских пера, пошаље графа Шарла Мои за

де одмах после Конгреса међу двема владама постићи претходни споразум о појединостима окупације. Берлин, 13(1) јула 1878. Андраши, Карољи, Хајмерле". G. Hanotaux, *Revue des deux Mondes* 1 octobre 1908, стр. 497, по неизданим мемоарима Каратеодори-паше.

првог секретара Посланства у Берлин, да би могао бити употребљен као редактор протокола Конгреса. Тако је граф Ш. Мои с пером у руци био присутан свима састанцима Конгреса. Одмах за овим ми саопштавамо у преводу његове утиске о истој овој састанку о коме говори напред наведени протокол (опет из његова пера) и на коме је расправљено босанско питање. Пре него што је изашао из службе, граф Ш. Мои је кратко време заступао владу Републике као амбасадор у Риму. Ево његових бележака о босанској расправи:

Кнез Бизмарк се старао да се саветовања Конгреса не развлече, и чим је био окончан послао с Бугарима, пожурити се да на дневни ред изнесе Босну и Херцеговину. Ваљало је, доиста, што пре расправити судбину те две области, које је Аустрија имала да добије у промену двоструке потпоре, што ју је учинила прво Русији својом неутралношћу за време рата, а по том Енглеској старајући се да умањи успехе руске. Пошто је ова тековина тесно била везана с планом бугарским, и пошто је она служила за основицу потоњим погодбама међу бечким кабинетом и Немачком, сва три су двора подједнако желела да се она одобрн. Тога ради су се исти дворови постарали како да расправа о тако важном акту на Конгресу прође брзо и одлучно. Тако смо присуствовали расправи која је била удешена као да смо на позоришту и која је била знатна исто тако по распореду улога као и по преiletу идеја и која се стремла к свршетку с прецизношћу, са снагом и са брзином неодољивом.

Преглед питања беше поверен графу Андрашију. Он је то изложио јасно као какав нимало неинтересован новинарски дописник, указујући само на тачно стање ствари, на замршај у земљи, на „неизрачунливе штете“ што их тај замршај причињава пограничним крајевима, на немоћност

Порте да овим опасностима, за врат етене. Поставивши те претходне поставке, граф Андраши побраја начине расправе, на које се дотле мислило, то јест: отоманске реформе, аутономију која је била предложена 1877 на Цариградској Конференцији, и по том у Сан-Стефану, и одбија их један за другим као непотпуне, неизвршне или чак такве да би замршај само овековечиле. По том, чувајући се да ма шта изазива, граф Андраши просто свршава захтевом да се изведе умирење озбиљно и да се у тим крајевима уведе „власт јака и за свакога једнака“.

Очевидно је да је тај пролог позивница друге учеснику коме је одређено да изађе на среду с предлогом. Са свим по правилима уметности, на позивницу се одговорило с места, и без обзира на то што је могла толико чудновата изгледати ова журба једне Силе која је проповедала поштовање интегритета Турског Царства, лорд Солзбери, без устезања и оћуткивања, као човек који плаћа дуг, отворено изнесе Конгресу предлог да одлучи „да Аустро-Угарска окупира и администрује Босну и Херцеговину“. Говор тај не само да је био приговорљен, него је био написан, и што га је још знатнијим чинило, прочитан би од стране поглавара Форен-офиса беседничким тоном, с акцентом убеђења, који карактеришу речитост лордову. Он изјави да су савест и одговорност Европе исто тако интересовани да спрече „обнову страдања“, којима је она била потресена; по том, одбијајући све раније наведене предлоге и могућну анексију двеју области једној или другој суседној кнежевини, лорд Солзбери љубазно предаказиваше тешке незгоде које би дошле „од вериге словенских држава с једног краја Балканског Полуострва на други“. Кад поче говорити о Турској,

његово расправљање поста још духовитије. Он се труђаше — и то је весели тон целе сцене — да Турску увери о сјајним европским намерама спрам ње, изнађе најпријатељскијим тоном велике користи, које би Порта постигла „кад би се отара- „сила области које немају стратегијске вредности“ и којих је одбрана стаје „огромних трошкова и „излаже је страховитим опасностима“. Жртва која се Порти наметала, представљала се као топло сведочанство да се дворови за њу старају.

Ову дрску теорију збор је слушао ћутећи. знајући добро да се предложена одлука отклонити не може. При свем том, како турски пуномоћници не би пропустили да рекламују против те окупације без рока, која би се, брже или касније, неизбежно имала да претвори у сталну анексију, требало је да се утисак подупре посредовањем лица које у позоришту зову корисним полупирачем. Та је улога по праву припадала кнезу Бизмарку, који одсудно уђе у борбу. Он прво објави потпуни пристајак Немачке на предлог енглески, па после, постављајући питање изван и изнад аустро-угарских интереса и дајући му „европски карактер“. он изрекче у начелу да би само „моћна једна држава“ могла у Босни и Херцеговини предупредити повратак „периодичких „потреса који су уздрмали Песток“ и назначену меру представи не само као вршење једног права него као вршење дужности. И тако је, по тој казуистици, излазило да би имало места предомисљању не да се Турска опљачка, већ да се то учини што пре, како се мир у Европи не би по- реметио.

Не знам одвише да ли су сви пуномоћници делили овако мишљење, али се одмах познаде како би било узалуд наваљивати, јербо граф Корти, ко-

јега није било лако збунити, и који је тражио од графа Андрашија нека накнадна објашњења ограничи се, од прилике као с коња, да изјави наду да ће Италија овај посао ценити као и остале владе. Пред овим финим одбијањем, Француска, која није имала нарочитих приговора, и Русија која је за своје мислила да су излишни и подазриви, и која је, у осталом, била прилично везана преговорима у Рајхштату, осташе ћутећи.

Једини Каратеодори-паша узе реч. То је била антитеза, која није план комада ничим реметила. Речита и смела одбрана пашина брањаше узалуд администрацију и либералне намере Високе Порте. Слушајући га, мислио сам да би може бити снажан протест и одбрана суверенских права више збунила Конгрес него хиперболична похвала већ осуђеног системата; али при свем том, закључак се не би променио, и веома је за веровање, да би се његовом говору, какав био да био, одговорило само ћутањем, као што је у ствари и учињено. Енглески предлог Велике Силе усвојише једногласно, правећи се, као што је рекао г. Вадингтон да у њему виде „извесну меру европске политике“. Под тим изговором Силе су могле да изделе међу собом свеколико турско земљиште, и мучно је разумети по чему се та лепа реч променила само на Босну и Херцеговину.

Ипак се гласање свршило мимо свуколку предвиђену и са свим коректну опозицију турских пуномоћника, који изјавише да су „везани унутрствима своје владе,“ и сваки очекивао да ће се завеса спустити. Међу тим председник, срдит због тога са свим оправданог отпора, који је извршен извреним начином, нађе да треба да и тај отпор сломи напрасито, као да је исти ма у чем претио расправи која је већ била свршена.

И овај пут, као и на свршетку бугарске расправе и још већма заповеднички, председник упути својим отоманским друговима читаву лекцију. „Европа „се није састала, рече он нагласком презривим и „охолим који се у протоколу није могао забележити, да Порти чува њене географске положаје. „Порта не може примити интервенцију Дворова. „па неповољне ствари одбијати и оставити их у „положају да се, без обзира на њу, брину саме „о својим интересима“.¹ Председник заврши беседу, лишену сваке вештине, речима које су личиле скоро на заповест: „Споразум је Сила промењив, и протокол остаје отворен да прими „пристанак Турске“. Конгрес је био упрепашћен овим говором, али му није смео сладити горчину и ако је, рекао бих, сваки мислио да се са свим узалуд таквим поговором завршује драмат иначе лепо смишљен и сјајно изведен.

Јер пошто смо констатовали позорнички таленат чинилаца као и велики политички замашај извршене одлуке, ако данас дело ово узмемо на око с гледишта дипломатских начела, паћи ћемо да је Конгрес радио против свију тих начела: против конвенционалног права, јер је издавао наредбе о својини једне независне државе; по том против системата народности, јер је уступао словенска и турска племена влади која није словенска ни турска; најпосле против теорије осво-

¹ Шта ове речи значе, види се из изједначених мемоара Каратеодори-наше. „Одмах после тога састанка турски су пуномоћници „били жестоко нападнути од својих аустријских и енглеских колега „Борд Бишонфилд није више саветовао него је почео отворено да „прети. Криво је турске пуномоћнике да кваре енглеске планове и „да их постављају у положај да не могу више бранити Турску ни „од енглезина, ни од Грчке... Осим тога турски пуномоћници, су- „градан после састанка, дознаду да гле: Бизмарк навраћа Аустрију „да уђе у Босну не чекајући пристанак Турске“. То је оно „да се „Силе без обзира на Турску брину саме о својим интересима“. G. Hanotaux, *Revue des deux Mondes*, 1 oct. 1908 стр. 496-497.

јења, јер пошто бечки кабинет није учествовао у рату, није имао никаква права да тражи учешћа у плодовима победа. Није се могао Конгрес позивати ни на потребу да хришћане ослобођава од турскога јарма, јер је половину Бугарске и целу Македонију јуче, преkjуче под тај јарам повраћао. Нема сумње да је ове круте наредбе изазвала груба администрација и небрига Портине и ми се, по нашим хришћанским и образованим погледима не смемо па њих жалити: али се сакрити не може, да се у овој босанској ствари Силе нису ослањале ни на какву другу основицу него на обичну грубу силу која се стављала у службу њихових интереса. Та кратка расправа служила је веома добро предлоге „поштенога посредника“ који је у деспотичним одлукама, што их је тако жарко бранио, гледао увек најбољу потпору својега властитог главарства.

Бугарска и Босна.

„Недељни Преглед“ од 28 септембра 1908.

Прошла недеља отпоче се гласовима који су у Србији све живо бацили у горку бригу и у најочајније узбуђење.

Одавно се проноси по новинама да су Бугарска и Аустрија ступиле у врло питиман савез на основици: да Бугарска истрчи с проглашењем своје независности, а по том да Аустрија објави коначну анексију окупираних турских области Босне и Херцеговине. План би био: да се Турска стави у процеп да ратује за обе те области, па да се, услед немогућности завађања са силом као што је Аустрија, одлучи да оба свршена дела прими без ратовања, пошто и овако, осим голог имена, нема никакве користи од празне своје суверенске власти. Да Аустрија није Велика Сила, која има своје дужности према Европи, овако би се што по самој користи лако могло замислити. Али *начин рада* софијске и бечке владе не би могао, по обичним европским правилима, бити један исти, нити се руководити по једном истом методу. При свем том данас се у свету догађа еваншта, и чим је дошао телеграм 22. септ. у Београд да је проглашена бугарска независност, мало је кога било у Београду који није болном очајним јаукују

за Босном, болом у којем трепери последња трагична нота *finis Serbiae*. То показује колико су силне везе народности, крви, образовања, тежњи, просвете и жеља које везују окупиране српске земље са Србијом.

У часу кад ово пишемо ми немамо пред собом, тако рећи, никаквих поузданих података. С тога ћемо, са свим теоријски, за данас само промотрити и питање бугарско и питање босанско.

Независност Бугарске и анексија Босне и Херцеговине на првом се месту тичу Турског Царства. Пошто уз Бугарску иде и Источна Румелија, то би се тим актом од једанпут од Турске одсекле четири велике области, накрај краја поводом последњег уставног преокрета који је „од Европе „тако радосно поздрављен“. Ако би се ова операција извршила без рата, она би оставила тешку сенку на онима који су повели последњи преокрет у Турској. Ако ли би настао рат, све случајности, беде и тегобе рата, и онда кад би исти био срећан, пале би такође на те људе. Пошли првим, или пошли другим путем, њих добро не чека. Куд би се онда дела „радост“, с којом је Европа уставни преокрет у Турској дочекала? Ако је истинита претпоставка да је уставни преокрет имао за свој главни разлог спасавање Македоније од европске заједнице с турском владом, испало би да је спасење Македоније плаћено тешким жртвама четири области, које истина нису под непосредном турском влашћу као Македонија, али се њима углед Турске тако крњи, да би она том операцијом остала морално кажњена и унижена на веома груб начин. Акција Аустрије у овој операцији није нимало завидна; она је недостојна Велике Силе. Ако је истина да су се све силе изјасниле у прилог уставнога преокрета у Турској; ако је истина да

се Беч чак трудио да у томе предњачи, — како би изгледало што сад једина Аустрија истрчава те Турској и сама отима једне области а друге Бугарима помаже отимати? И пошто Аустрија не може анексију Босне извршити без пристанка Великих Сила, какве би разлоге имале ове последње да до јуче говоре и раде у прилог Берлинског Уговора и интегритета Турске по том уговору; да чак по том уговору штите права турска на железнице у Источној Румелији, а данас да се истичу с одобравањем комадања те исте Турске, коју су до сад једни од других суревњиво чували, проглашујући Берлински Уговор као своје политичко начело? Испало би да Велике Силе једно говоре а друго творе не само према малим народима и државама (о којима се већ, као што је познато, никакав рачун не води) него и према једној Великој Сили, јер се и Турска рачуна као Велика Сила!

Што се саме Бугарске тиче, тамо идеја о проглашењу независности није нова, али се њоме, поред све ларме, бугарски политичари у ствари нису никад одушевљавали. У Бугарској се одавно води политика у исти мах опсенарска и материјалистичка, пошто су Бугари по нарави материјалисте. Често су се из Софије пуштали телеграми о независности Бугарске, да би изазвали разговор о Бугарској и да би дали предмета писању новина, јер се софијски политички кругови више брину о новинама но о политици. У ствари су Бугари говорили да њима независност не треба, јер би их одсекла од Турске, а докле год они од Турске не саставе с Бугарском Једренски Вилајет и Македонију, није време да се кида веза Бугарске са Турском. И заиста, један од узрока надмоћности Бугарске над Србијом био је у васалној вези Бугарске с Турском. Својим васалима, који су са-

ставни део царства. Турци су могли чинити много којешта што не би подносило за какву независну државу. Област Бугарскога Екеарха над Бугарском и над турским областима у Македонији мучно ће се моћи сложити с обичним државним обзирима. кад Бугарска и Турска буду две независне државе. Стари бугарски план да у Македонији прво израде аутономију, па онда да је саставе с Бугарском као што су с Источном Румелијом учинили, теже би се извео, ако Бугарска покида своје везе с Турском, па Турску још и огорчи против себе. Говорило се да идеје о независности Бугарске имају свој извор у честољубљу кнеза Фердинанда. Било како било, за Србију не само да нема никакве опасности, што се Бугарека проглашава за независну него има и извесних користи, пошто се Бугарска у погледу на Турску са Србијом изједначава и губи користи које су јој као васалу турском могле припадати. Ми у Србији из искуства знамо да су нам од проглашења независности сви политички послови пошли натраг. Мучно да тако не буде и са Бугарском, што ће врло скорашња будућност показати. У садашњем бугарском положају нема увеличања земљишта као што је било кад је 1885 сједињена Румелија, што је краља Милана навело на ратовање.

Што се тиче Босне и Херцеговине, ми у тренутку кад ове врсте пишемо не знамо како управо стоји цео посао аустријски с тим земљама. Сада знамо само како је анексија тих земаља проглашена у Аустрији, али не знамо да ли се то учинило с пристанком или без пристања Великих Сила (у последњу евентуалност ми мало верујемо). — Јасно је да положај босански жуљи Аустро-Угарску и да би се у Бечу радо видело да се то питање сврши коначном анексијом. С тога

не може бити излишно да се ми у овом нашем, без података о последњим чињеницама, теоријски писаном чланку позабавимо оценом евентуалног случаја да се анексија Босне и Херцеговине каквим било случајем потпунце сврши.

Још после Берлинског Мира 1878, кад се у Србији славило проглашење јалове независности, један је Француз из Париза изјавио својим пријатељима у Београду сажаљење што су на Берлинском Конгресу српске земље подељене као Пољска. И цела је истина да је на Берлинском Конгресу српски народ кажњен и располућен зато што је 1876 и опет први подигао барјак за ослобођење Југословена. Тако је словенофонска Европа, уз стидни пристанак руске дипломатије у Берлину, 1878 објавила Србима своје незадовољство. И данас, ако Аустрија изврши што је још онда смишљено и засновано, шта би чекало Србију, одвојену аустријским земљама од мора Јадранскога, заграђену од Оршаве до Увца (може бити до Новог Пазара) и даље од тремеђе врањске до ушћа Тимока у Дунав, ограђену границом Бугарске, која би с врагом спрегла да Србији напакости? Може ли се држава у тим приликама развијати? Може ли се она само држати, да о развијању не говоримо? Невоље као са Ђ. Настићем, Историјом д-ра Ст. Станојевића, итд. итд. биле би свакидашња ствар. Нама је последњих месеци неколико пута као навлаш показано како је Србија Аустрији оно јагње што воду мути, макар да је то физички немогућно. Те би нам се ствари понављале из дана у дан. И *Serbia irredenta* тих — не дај их Боже — горких будућних дана не би била италијански Пијемонт са сјајном накнадом у будућности, него бедна мученица, унапред осуђена на жалостан свршетак. Али оставимо се туговања,

јер је пред нама и мука и дужност, а нико не зна шта кога чека у будућности. Ђуди трпе а жене паричу! Српски народ је већ претурио много несрећа. Остало му је, бар, снаге, да претури и том својих идеала XIX века и да из жива и вичитога срца народног за ново време нове народне идеале сазда.

* * *

На послетку кад помислимо на шта је Аустрија рачунала, што је баш данашње тренутке изабрала за овај политички посао, сетимо се наших несрећених, жалосних унутрашњих прилика, наше тврдоглавости и наше партијске заслепљености, нашега ситничарства и нашега исмевања Европе и њених начела. Сетимо се да су нам сва врата затворена и да нигде пријатеља немамо. Сетимо се како нам у овом судбоносном тренутку стоји наш дипломатски кор у Европи. Сетимо се, да бисмо се поучили, а овде нећемо да прљамо хартију списком наших грехова и наших лудорија. Много којешта би нам данас требало за одбрану народних интереса, па нам није на руци. Хоће ли нам бар за кајање време остати?

Разговор с уредником „Pester Lloyd“-а.

Штампан у јутарњем листу „Pester-Lloyd“-а од 23 (10) окт. 1908.

Ви ме питате о стању које се у Србији створило оглашеном анексијом Босне и Херцеговине и о утиску тога догађаја на будућност. Ја ћу вам га казати радо и ако сумњам да ће кратко време нашега разговора бити зато довољно.

Први утисак тога догађаја на балканске народе у томе је што је он убио у њих сваку веру у правичност европских Великих Сила и у снагу међународних уговора и одредаба. Кад смо се год ми на Балкану макли да штогод урадимо за природна права своје народности, за свој опстанак, против оците или кржаве неправде, дизала се на нас вика с опоменама: да кваримо ред, да треба да сачекамо интервенцију Европе, да ваља да смо покорни међународном уговорном праву, да ће се по стриљењу, по умерености, покорности, вољи Европе ценити наша зрелост и по томе одређивати награда или призрење. Ми зрелији и образованији оседели смо учећи народ на ту европеку мудрост. На једанпут је најновијим аустријским поступком, самовласним у сваком погледу, све то збрисано. У нас више не може бити вере у европски морал. Ми не знамо како да утишамо узбуњен свет. Ја бих, на прилику, радо видео да се

мање демонстрира, да се сачека одлука Европе али, молим вас, кажите ми речи којима то да изведемо, а које неће бити у контрадикцији с најновијим поступцима? Ја бих свакоме за њих био захвалан, али их ја у мојој логици не налазим. У осталом, ја не знам знате ли Ви шта је то народ? Усред нелогичности он се води својим природним инстинктом, који не резонује него осећа. Тај нагон сам с места види више но што резонување уме да нађе. А вама је, без сумње, из јавних дебата познато да фалично и патетнуто резонување никаква трага не оставља.

Кад би они који ведре и облаче у Аустро-Угарској били мање надмени и кад би мало више знали нашу историју, много би им којешта било разговетније. Кад сам једанпут имао част да говорим с бароном Еренталом, рекао ми је да је читао Ранкеово дело о Турској и Србији у XIX веку. Много жалим што је из тог читања племенити барон мало запамтио. Наша народност је започела свој модерни живот у Аустрији, под заштитом аустријских закона а под утицајем аустријске образованости. Из либералног просветног покрета Јосифа II у XVIII веку једна је грана и српске народне просвете поникла у јужној Угарској. Тај жиљак разгорео се у ослобођеној Србији. Ми смо неку стотину година били на мртвој стражи аустријске сигурности, у Војној Граници, и подносили смо много за Аустро-Угарску. Кад се дигла наша држава, Аустрија је била против ње, чим је видеда да и ми тражимо своју самосталност. Ви сте нас, тако рећи, учили у својим школама оним начелима, за која ћете нас после силно гонити. Оснаживши се у просвети, ми смо ради били да имамо што и други имају: јединство, макар културно, своје народности. Оно што се слави

у Немаца и у Италијана, проклиње се и гони на све стране у нас. Аустријска штампа пише о нама с презирањем. Ко може, молим Вас, волети онога који вређа, изазива и презире? Према Мађарима, као витешком народу, с којима смо толико пута заједно проливали крв, ми имамо урођених симпатија. Али наше симпатије ретко су кад биле предусретнуте симпатијама. То је по оној нашој песми „Ја босиљак сејем, мени пелен ниче“. Је ли Аустрија кад било помогла макар културне српске тежње о напретку српскога народног јединства? Је ли се што учинило за сједињење сродних области у веће по народности једнородне групе? Ваша политика са крупним земљама нама је позната. Одвратност ваша и од помисли на наше народносно право зна и сељак који је дотерао кукуруз на продају на варошке пијаци. Ваш мађарско-немачки дуализам нас изазива не тиме што он своја права тражи, него што хоће да гњави нас и све Словене у Аустрији. С тога је он у супротности с идејом века, која је националистичка, па макар шта ви говорили. Главна слабост Аустро-Угарске јесте и остаје то што није држава националистичка, већ што се у њој једне народности свима средствима уздижу изнад осталих. Ми осећамо правду наших и неправду аустро-угарских захтева. И то нас боли. А шта ћемо ми што је људска природа тако створена, да свако себе воли и да се враћа увек љубав за љубав а ненавист за ненавист? Надам се да ћете ми одати правду да говорим мирно и да констатујем оно што је у истици. Чиним то из оданости к нашем заједничком међусобном добру. Јер се надам да ће паметни људи и у нас и у вас наћи да морамо ипак тражити начина како да у будућности живимо, пошто данас примера

нема да се народ расели или да изумре, нити га ко може убити или уништити.

Ваша штампа једнако мисли да ће садашња раздраженост у Србији временом или силом лећи и смирити се. Без намере да плашим вас или кога било, могу вас уверити да они који то мисле веома греше. Средњовековни начини увеличавања царства нису данас zgodни да задобију симпатије. Мислило се да ће изаћи тренутна раздраженост, која ће мало пролармати, па проћи. Али то није тако. Чудновато да при оваквим предузећима нико ништа неће да упамти, и што се при оваквим поступцима редовно не завирује у историју. Ено вам на северу Пољске, а ено вам на југу Италије. Шта је добила Русија што је пристала на деобу Пољске? Неутолјиву мржњу Пољске, која јој је не једанпут штете нанела? Шта је Аустрија добила италијанским провинцијама и Венецијом добивеном после Наполеонових ратова? Где су јој сад те провинције? Нису ли оне један од узрока и за окупацију босанску? Ма колико да смо ми Срби мали и сиромашан народ, ма колико да је Србија малена држава с ограниченим средствима, није паметно било ни изазивати је а камо ли показивати јој презрење. Ратови се не воде само оружјем. Па чак и у том рату може једна случајност да буде кобна и по најсилнијега. Али ратовање економско, културно, ратовање суседа раздражљивог и зле воље мора се такође имати на уму. Последнице садашњег заузећа могу бити кобне кроз даљи период времена. Има изгледа да зла воља Србије не остане само у Србији, но да се рашири даље на Балканско Полуострво, и у суседне земље које ви све изазивате, а у којих има за Србију симпатија. Један такав пример показао је 1896. кад је Србија, такође изазвата, бојкотирала из-

ложбу угарског миленијума у Пешти. Има данас пуно знакова да ће се борба културна, борба зле воље, поновити у размерама још ширим, нити каквом агитацијом нити договором, већ спонтаним, заједничким злим расположењем, које је начином анексије изазвано. Та пасивна, злурода опозиција, која гута јед, али нигде неће да помогне, силно је средство сувремене политичке борбе. Шта ће, молим вас, ово све Аустро-Угарској и шта она тиме добија? Ружно поступање нигде на свету није изазвало добре последице. Може ли их овде изазвати? И велика сила и мудрост и искуство давали би права на другојачије понашање. А кад је реч о расположењима која могу да трају годинама и да се перпетуишу, зар није умесно да се држање измери малко са гледишта противниковог а не само са свога или с оног које нам долази пред очи кад предмет први пут промотримо?

Пошто се у Аустро-Угарској, у немачкој и маџарској журналистички, увек пише о нама са злом вољом, с багателсањем, господа новинари се радују ако су гласови из Србије такви да миришу на барут. Изгледа да би се у Бечу и у Будапешти желело да ми натрчимо на маџац, па да силом будемо разломљени и немоћни за свагда. Али се по аустријским редакцијама заборавља да и ми имамо по гдекога пријатеља. И нама људи говоре да има и међу нама посланих и намењених *agents provocateurs* који нас изазивају с пута мудрости и који нас на клонку навлаче. Умећемо се ми и њих чувати. Али нас то неће одвратити да своје интересе бранимо многобројним средствима којима се они могу бранити са успехом. Ма да не бежимо ни од одбране оружјем, ако је она неизбежна, и ма да смо уверени да би садашње огорчење у нашега народа учи-

нило да победа буде веома скупа. знамо добро да је данас најјаче оружје култура и образованост и да се тим средствима најбоље бране народни интереси и најбоље заштићавају тековине малих народа. Пример Чешке високо светли пред нашим очима, а он је имао да постигне тај исти задатак. Сила може захватити земље и живе људе у њима, али њихову оданост не може, а посед насилан ништа не вреди. Наш народни идеал, љубав према нашем народном имену, према народном језику, према народној просвети не може ни дотакнути ничије оружје. Сваки народ пред Богом има права на свој опстанак. Мираи рад на својој народности слободан је свуда и не боји се ничега, а ми ћемо, као оно Немци у Пруској после Јене, погледати на ту страну. Може нас за то исмевати коме је воља, али су сви примери за углед а сви путови за спасавање своје народности отворени. Вредних људи ми имамо, а стећи ћемо их још више. И може испасти да нам је против себе сама учинио добра онај који је хтео да нас упропасти и саломи.

Најпосле, ових дана се показала нова прилика за злу вољу аустро-угарског јавног мњења. Кругови пријатељски расположени спрам Србије одмах су приликом оглашене анексије увидели, да је Србији и Црној Гори живот немогућан у приликама у којима остају и да би се, овом приликом, кад се њихови национални интереси толико штете, могла невоља колико толико загладити и живот у будућности олакшати, ако би се с ових српских земаља дигло проклетство Берлинског Конгреса, омогућило се да им се границе саставе и учинила им се накнада од босанско-херцеговачког земљишта које је било под окупацијом. По географији би басен Дрине и Требњинки Округ били за овај посао индицирани. Тим

би се Србији отворio приступ на Јадранско Море, а Аустро-Угарска не би губила ништа, јер је она по међународном праву једнако само држалац, у данашњим моментима још мање, прост самовољан бесправни заузимач тих земаља. Кад год има да се међународним путем регулише какав посед, овакве уступке не дирају ни у чије достојанство, пошто су средство да се поврати мир и правни ред, а што год помаже повратку мира и правног реда међу државама и народима, унапред је благословено. Народи сви, како мали тако и велики, имају једнака права пред Богом и пред светом. Међу тим је аустро-угарска штампа на горе поменути предлог надала такву вику, као да би Србија мислила да потражи Беч или Будапешту. У Бечу се и у Будапешти сувише подцењује и Србија и српски народ и сувише се често заборава да је подцењивање каткад врло опасна погрешка. Данас нема нико на Босну историјског права. Најјаче би, може бити, било право Турске: која Босну држи у своме суверенству преко 500 година, колико нико други држао није. А долине Дрине и Требиње нису ни по историји ни по географији саставни део Босне. Босанске су главне реке Босна и Врбас, а Неретва је главна река херцеговачка. Ако Аустро-Угарска тражи да јој се поштује достојанство Велике Силе и кад се ухвати у флагрантној отмици, нема права да очекује ни од кога оно што јој није могуће учинити. Напротив угодљивије понашање од стране Аустро-Угарске био би бољи пут. Данашњи век није расположен ни сирам силе ни сирам средњевековних права. Што данас импонује свакоме без разлике, то је право. А спора нема да је у данашњем заплету право на страни босанског народа и његових савременика у Србији и у Црној Гори.

IV

Разговор с уредником „Цариградског Гласника“.

Штампан у броју 42 од 17 октобра 1908.

(Међународни положај Босне и Херцеговине после анексије. — Какви су изгледи за европску конференцију? — Погађање с Портом о Босни и Херцеговини. — Хоће ли Србија да ратује?)

— Ви желите да Вам за читаоце „Цариградског Гласника“ одговорим на неколика питања о садашњем замршеном стању на Балканском Полуострву и у Турском Царству. Ја ћу то учинити радо, по ономе што знам и што могу казати и по ономе како ствари стоје *данас*, пошто се положај непрестано мења. Чисто мишљење о стању послова веома је тешко имати и врло некусним људима, пошто се у публику намерно пушта читава гомила са свим лажних или неоснованих гласова. У толико је то теже људима обичним, који само новине читају и само се из њих обавештавају. Ја сам Вам на питањима захвалац, пошто Ви тражите обавештења баш о тачкама које могу свакоме положај расветлити и дати му добре основе, по којима може сам свој суд склапати.

Ваше прво питање видим да се тиче *међународног положаја Босне и Херцеговине после познатог указа о ширењу аустројског суверенитета и о анексији*.

То је питање, запета, и занимљиво и важно, али пре њега треба познати како је то питање расправљено самим Берлинским Миром.

Свакоме је познато да је Берлинским Миром (чл. 25) одлучено да Аустро-Угарска окупира и администрује Босну и Херцеговину. Мање је познато да је Порта пристала на ту администрацију и окупацију само *привремено*. Реч привремено није до душе унета у сам текст Берлинског Уговора, али је она изречена у једном акту од 113 јула 1878 издатом у Берлину Турској с потписима аустријских делегата на Конгресу: Андрашија, Карољија и Хајмерле-а, у коме се изриче како су *аустријски делегати на жељу отоманских делегата, изјављени у име Отоманске Владе, дали реч у име Цара Аустријског да делом окупације права суверенитета Султанова неће претрпети никакву повреду, да ће се окупација сматрати као „привремена“ и да ће се о појединостима окупације постићи претходни споразум*. Недавно је бивши француски министар иностраних дела г. Г. Ханото објавио ову изјаву у *Revue des deux Mondes*. Акт овакав издат је истог дана којег је потписао Берлински Уговор. При свем том Аустро-Угарска није чекала назначени „претходни споразум“, него је одмах војском заузела Босну и Херцеговину, а место претходног споразума дошао је 9.21 априла 1879 уговор међу Портом и Аустро-Угарском, којим је суверенство Султаново над Босном на ново у заштиту узето.

С тога су указом о анексији и о проширењу аустријског суверенитета над Босном и Херцеговином поврћене равно три међународне обавезе: изјава Андрашија, Карољија и Хајмерле о *привремености* окупације; Берлински Уговор; и Цариградска Конвенција од 9.21 априла 1879. У

свима се тим актима претпоставља а у једном нарочито изриче да ће окупација бити *привремена*, што значи да ће Аустро-Угарска те земље, пошто мир у њима васпостави, Турској вратити. Аустро-Угарска то није учинила, него је те земље самовласно задржала. Она по том личи на стараоца имања, који би повратак правом господару одрекао и имање, које треба да врати, бесправно и самовољно задржао.

Из тога видите садашњи положај Аустро-Угарске по међународном праву. Мандат европски Аустро-Угарска је на страну бацила, и погазила. Она сад стоји у Босни и Херцеговини без ичијег одобрења, потпуно самовласно, ни по погодби, ни по одобрењу Европе, ни по каквом год праву. Она је у положају у ком би био, по приватном праву, онај који би се уселио у нечије туђе имање, или у њему, по истеку уговорног рока, остао без погодбе и без одобрења, сам по својој вољи.

* * *

Ви ме, по том, питате: *Какви су изгледи за Конференцију и хоће ли се ишта што пре састајти?*

На то питање није тешко дати доста тачан одговор.

По ономе што је одговорено на прво питање, ви видите да је у овом послу Конференција имала да ради пре свакога другог. По правилу, ако Аустрији није више било до тога да врши мандат који јој је Европа била поверила у Берлину, она је имала да пре свега тражи сазив Конференције, која би одлучила шта да се чини с Босном и Херцеговином. После свршених послова, Конференција би имала да суди или да исправља. Али онај ко је крив и боји се судике

осуде, не гласа никада за суд. С тога ми сад чујемо с аустријске стране, да ће се она позиву на Конференцију одазвати само ако јој се зајемчи *да ће бити без преговора одобрено што је она учинила*. Другим речима се Конференцији за Босну и Херцеговину пориче њено апсолутно право. То је као кад би се пристало поћи на суд под погодбом да нам суд пресуди не по закону и по правилу него само по нашој вољи. И пошто се с друге стране чује да Porta неће ништа да се одрече свога права на Босну и Херцеговину и да се Русија и Енглеска одуширу, исто тако, признању аустријскога бесправинога поступка, са свим су слаби општи изгледи за састанак Конференције, ако Европа не би била јача од Аустрије у овом послу. По томе би источни послови остали и даље овако како су сад, тј. без признања, без одобрења, у стању неправилном и непотврђеном. Тога ради није ни мало искључено да се ка гледишту права и законитости у овом међународном спору могу лако приклонити и Француска и Италија.

И допета, колико је чудноват и неправилан аустријски поступак према Турској и према Берлинском Уговору, не мање је он чудноват и неправилан према Европи.

Шта тражи Аустрија од Европе?

Ништа мање него отказ јасних својих права у корист аустријску. Аустрија тражи од Европе да не суди, не цени, не квалификује њено дело, већ да га прими такво какво је за то што га је учинила Аустрија, као да Аустрија не може погрешити ни зло учинити. Европа зна боље шта јој треба чинити, шта ли не, али би примање оваквога захтева било, у најмању руку, понижење за њу. Аустрија горе поменутиим формули-

сањем својих захтева на Конференцији и напред постављеним судом о истима вређа Европу и одриче јој оно што јој припада по њеном независном положају. И пошто би слободан суд Конференције морао донети измирење и опште спокојство, Аустрија не да Европи да Балканско Полуострво стиша и измири, јер се боји да ће Конференција њено дело жигосати и осудити. Је ли овако држање достојно Велике Силе? Може ли га Европа прихватити? То су питања на која ми не можемо да одговоримо. Међу тим на њих ено одговара веома достојно г. Асквит, први министар Енглеске.

Ми, на послетку, имамо само да утврдимо: да она иста Аустрија, која је погазила своје обавезе према Порти, истиче Европи такве захтеве, као да јој заповеда, и тиме, пореметивши сама правилност међународних одношаја на Балканском Полуострву, не дâ ни другоме да ту правилност васпостави и да је, у интересу општег спокојства, у ред доведе.

* * *

Ви ми говорите да има много гласова о погађању. *Погађа се Бугарска и Турска: говори се да Аустрија нејресџано нуди Порти погађање о Босни и Херцеговини.*

Нема сумње да би за Аустрију то био најбољи начин. Кад није започела с погађањем, за њу би било најбоље да погађањем сврши.

Али и непосредно погађање међу Портом и Аустријом има исти задатак, а на име тај: да Конференцију остави без правог њеног посла, свршивши приватним погађањима оно што би имала да сврши Конференција, пре но што би се иста и састала.

Аустријски државници увиђају добро да је

погодба с Портом за њих једини начин којим би могли с каквим таквим изгледима на успех изаћи пред Конференцију и којим би могли у Великих Сила изградити пристанак да им осигурају благослов или одобрење Конференције.

Али није само то посао Конференције.

Осим погодбе о ономе што би имало да се сврши међу Турском и Аустријом, има још вређање међународних уговора за које Аустрија треба да одговара пред Европом. Велике Силе имају неоспорно право да као општи међународни суд врше надзор над поступцима свију држава, у име међународнога права: оне имају и дужност да одредбе и правила тога међународнога права саме врше — а кад га не врше, оне треба, исто тако као и мале земље, да су одговорне за сваки свој поступак међународноме праву противан. Аустрија би, дакле, за своје последње поступке имала да одговара Конференцији. Само што би та одговорност сама собом постала мања и лакша, ако би Порта Аустрији напред опростила и с њом се за анексију Босне и Херцеговине помирила.

Ако би Порта то учинила, она би сама своје право ослабила, и сама себе поставила у положај ван права, те би после свакоме остала, по том примеру, слобода да је вређа и да јој њена права преотима. Обзир на достојанство у овом случају увређене Велике Силе нису, такође, мала сметња погађању без Конференције.

Надати се да то Порта никада неће учинити, или да ће на то пристати под погодбама за њу веома повољним.

Једино је право које положај Турске јоште брани јаче по икакво оружје. Ако би се Турска свога права сама одрекла, ко би јој после могао тај губитак накнадити?

Последње ваше питање теже ми је од свих других. Ви ме ту питате: *хоће ли Србија да ратује?*

И ако годинама моје младости припадам генерацији која је оглашена за романтичну, ја после искуства више од четрдесет година, нисам данас ни сентименталан ни романтичан. Ко год зна шта је одговорност, делиће моју плашњу од рата оружјем. Ја добро памтим рат против Турске од 1876—78. Народ је полазио у рат да оствари своје давнашње идеале, а Европа му је довела у Босну и Херцеговину Аустријанце. Ово баш што нас данас мучи начињено је онда. И ја се и сад бојим да би рат оружјем могао бити повољан само за Аустрију. Не изгледа ли данас да рат Аустрији толико треба, да га већ и сама изазива? Аустријанци га изазивају, а наши пријатељи нас моле да га по што по то избегавамо. Не вреди ли пријатељске савете послушати? Наше је да штедимо снагу народну, јер је ниемо власни расипати. Може се догодити да ми морамо и оружје дизати. Али то мора бити веома опрезно. С тим ратом оружјем и ватром треба руковати мудро. Њему се згодан моменат нипошто не сме омашити. Ни пре-рано, ни сувише позно, него баш онда кад треба. А нека се моменат одреди најсигурније и од оних у којих највише вере имамо. Рат се, у осталом, не води само оружјем. Није ли рат против Аустрије народна слога која је у часу искушења удесостручила снагу нашег народа? Није ли том слогом народ наш добио моралну победу над нападом на животне му интересе који је извршен оглашеном анексијом Босне и Херцеговине? Ниемо ли ми истом слогом повратили поверење у своју властиту снагу, у крепост свога толиким мукама пре-

каљеног народног осећања српског? Нису ли се у томе, први пут после толико векова, после крви у међусобној мржњи потоцима проливане, радосно сусрели Срби Муслимани и Срби Хришћани на пољима Босне и Херцеговине? Све је то рат, рат озбиљан, јербо шкоди непријатељу и јербо отежава убитачне планове његове. И ја сам уопште за ту врсту рата, који траје дуго, који освећује страшно и који може да донесе поуздане победе. Ја сам се у томе смислу већ изјаснио и ја се користим вашим разговором што се у томе смислу на ново изјашњавам. Уздајмо се у нашу тешким искушењем на ново посведочену снагу народну, она нас неће ни оставити, ни преварити, ни на муци издати!"

Балканско Полуострво или Средња Африка?

Нед. Преглед од 14 децембра 1908.

Моћни праведном ствари нашега народа у Босни и Херцеговини: задовољни, што нико честит и праведан није за наше претензије на нас камен бацио: дубоко утешени истинитим и широким одзивом сувремене штампе од Цариграда до Лондона и Токија — ми се нисмо никад обзирали на оно што пише о нама аустријска штампа, па ми с њоме нисмо никад полемисали. И што бисмо? Што ће празне речи ономе уз кога су стварни разлози? Речи тражи и речима се служи отмичар и међународни насилник, и нека су му на част.

Али има ипак нешто што треба да прихватимо и да макар у неколико врста расветлимо. То су извесне аустријске напомене Србији и Црној Гори одмах после оглашене анексије.

„Шта вам је?“ питала су, најпре мирним тоном, аустријска гласила. „Шта има промењено? Зар ово све није било овако и јуче? Зар се ово „све није свршило још 1878?“

На та би се шететски будаласта питања могло одговорити читавом књигом.

Кад је Русија у Рајхштату обећала Босну и Херцеговину Аустро-Угарској, нико то знао није

у Србији, нити је Русија питала Србију кад је то чинила. Јер да је ма ко знао шта Србе чека после рата за ослобођење, не би починио ни 1875 буне у Босни и Херцеговини, ни 1876 рата с Турском. Није нама никад било до тога да војујемо за политичке користи Аустро-Угарске. Ми смо, сиромаси мислили да војујемо за ослобођење, уједињење и независност свога народа, а оно нам је Аустро-Угарска ушла у Босну и Херцеговину с једне стране, а Русија нам је пачинила санстефанску Бугарску с друге стране. И кад је после Берлинског Мира Аустро-Угарска, на врат на нос, ушла у Босну и Херцеговину, не смејући сачекати ни да се о модалитетима тога уласка с Турском договори, никоме није било до тога да јој се опире --- осим сиромаша Хаџи-Тоје, који је бранио образ и част поносне Босне и Херцеговине. Ни Србија ни Црна Гора, ни Русија ни Турска, изнурене трогодишњим ратним стањем, нису могле ни да помисле на какав отпор. Русија и Турска су биле, осим тога, везане потписима на Берлинском Уговору, и ако је Турска дала потпис само у замену за положену јој изјаву аустријских делегата Андрашија, Хајмерла и Карољија, да је *окупација Босне и Херцеговине привремена*. Сви су мислили да ће тако и бити, и сви су држали да ће доћи време кад ће се о томе питању на ново расправљати. Аустрија је ушла у Босну и Херцеговину, кријући да то чини коначно а не привремено, и одмах је радила против свога потписа. И кад је дошло време да се с окупацијом свршава, Аустро-Угарска није о томе најпре обавестила онога од кога је мандат босански добила, тј. Европу, нити ју је, како би ред било, позвала да се изјасни о тим земљама и своме мандату од 1878 године, него је одмах

смислила за себе најповољнију одлуку, огласила ту своју одлуку као свршену ствар, па се онда обратила Европи, саопштавајући јој тај свој свршен чин.

Остао је, дакле, изван питања и законити господар Босне и Херцеговине, небројено пута признат међународним уговорима: остали су изван питања Срби, као народ, којим су те земље насељене: остали су изван питања Босанци и Херцеговци, јер их нико није послушао, и остала је изван питања Европа, која је Аустрију у Босну и Херцеговину пустила с извесним задатком, и која се сада нашала обманута. Ето то је оно што не само није било пре него није било никад. Балкански народи нису никад ни слутили да се с њима тако може чинити. Зна се да се тако поступа са Црнцима и дивљим расама у Централној Африци, некад у Америци и на азијском копненту. Зна се да се тако поступало с народима и земљама од обесних господара у средњем веку. Али су народи балкански мислили да већ не живимо у средњем веку, а знали су да се и у средњем веку разликовало Балканско Полуострво од Средње Африке. Осим тога земље су ове насељене живим, образованим народом, хришћанима. У Средњој Африци су незнабошци и дивљаци. Међународно је право основано на подлози образованости, која служи као емпирна квалификација за једнакост и за равноправно учешће у користима међународног права. И Аустро-Угарска је прешла преко свега тога. Она је према нашој браћи у Босни и Херцеговини поступила као према незнабошцима и дивљацима, за које не постоји међународно право. Она је лењивом заокругљавала своје области без обзира на сва права. И то је оно што је узрок, те ми у анексији видимо

промену, и то велику промену на горе. Тога ради смо узнемирени и узбуђени; тога ради протестујемо, и протестоваћемо докле једнога траје. Ми се не можемо уздати у силу, него у право, а право је овим постојцима и сматрањима Аустро-Угарске поцепано и погажено.

Не давно смо наишли негде на цову жалбу аустријску. Угарски министар председник господи д-р Векерле говорио је у угарском парламенту како је Аустро-Угарска била присиљена да анектира Босну и Херцеговину због непрестаних немира које има ради тих земаља. Ових дана Neue Freie Presse, бранећи се од праведних прекора султанове престоле беседе, баца одговорност за аустријски рђав поступак на „великоерпске“ агитације. Као да се оно што се сад назива и увеличава као великоерпска агитација не врши у Аустрији десетинама и десетинама година. Д-р А. Векерле је поменуо чак и 1876 годину и силне босанско-херцеговачке бегунце које је Аустро-Угарска онда морала издржавати. Као да ми не знамо и као да се не би могло и европским архивама доказати, да је буна 1876 у Босни и Херцеговини спремана, потпомагана и извршивана из Аустро-Угарске толико, да је не би никако било да Аустро-Угарска није хтела да је буде. Само смо ми Срби онда били слепи код очију, те нисмо видели шта нам Аустро-Угарска спрема, већ смо играли како нам је она свирала. Без обзира на све то, г. д-р А. Векерле се позива на те аустријске агитације преко простодушних српских руку, би само закључио како се анексија морала извршити, еда би се те ствари прекратиле! Председнику угарске владе није ни на ум пало да је то басна о курјаку и јагњету. Ако је о Босни и Херцеговини хтео што истинито да

каже угарским посланицима, могао им је казати да је прохтев за Босну и Херцеговину Аустрији дошао после губитка Млетачке и Ломбардије и да се дворска странка у Бечу од то доба непрестано старала како ће да нађе цару Фрањи Јосифу штогод друго у накнаду за изгубљене италијанске провинције и Шлезију. Ето истинитог извора окупације и анексије. И како се тражи, онако се и налази. У италијанским је провинцијама народ био гоњен, гњављен и мучен, што није могао да поднесе антинационалну и полицијску управу аустро-угарску. То се исто ради и с народом у Босни и Херцеговини. И то се срећно стање већ види. Док је под окупацијом свет лакше подносио своје невоље, држећи да су привремене, сада је стање у Босни и Херцеговини сто пута горе, јер се почиње сматрати као стално.

У тим су земљама обустављена сва јавна права. Срби и муслимани не могу да врше своје послове, јер им никаква државна установа није на услузи. Усред XX века Србин се у целој владавини аустро-угарској прогони зато што је Србин. А слаже ли се то с угледом Аустро-Угарске као модерне државе и може ли такав начин рада поднети у наше време? Ето то су, у истини, Векерлове „великосрпске агитације“, које природно морају трајати, докле траје неприродна анти-национална управа.

Нервозност, раздраженост која је сада наступила, не престаје лако. Србија је бачена у најтежи положај. Као природном коловођи Српства, њена је дужност да целом српском народу предвучи, да брани своју нејаку и злостављену браћу, да високо држи стег српске части и српскога имена. Све се те природне дужности и природна права у Аустрији данас називају некаквом „велико-

српском пропагандом“. Наша обрана свога језика, имена и књиге онамо се цени као кривица, а кривица није њихово насиље и отмицарство. Србијина природна радња на обраш српске народности, па нека би баш била и најумеренија, гледаће се и тумачити као издајничка од стране Аустро-Угарске, у којој живе и коју служе толики Срби и Словени. Ако би Аустро-Угарска остала у досадањој раздражености, која је толики свет за права Бога у затвор потрпала, конфликти су између ње и Србије неизбежни. И онда ће, по логици угарског председника г. др А. Векерла, Аустро-Угарска морати своју суверенску власт, по јесенашњој методи барона Ерентала, *ширити* и на Србију. Нама није могућно живети спокојно, кад нам се ни у XX веку не признају основна права човекова. Ко да изађе из овога погрешнога круга? Ко да спасе мир на Балканском Полуострву и у Европи, који ће из ових узрока непрестано бити на прекретници и у опасности?

Несумњиво је да се тај задатак, осигурање мира, може постићи једним јединим начином. Начин је тај: да Аустро-Угарска остави своје терорије средње-африканске, да се сети да је у Европи, да заборави своје сувише средњевековне начине и да пође путем трпљивости, блажности и слободе, који данас једино подноси у свету. Иначе крај крајева ошет мора остати јаче село од сватова, и ако не овом приликом, доћи ће кад било дан који ће Аустро-Угарску натерати да учини правду свима које је насртљивошћу, насиљем и неправдом толико вређала.

Ревизија Берлинског Уговора и српско питање

Говор Стојана Новаковића у Нар. Скупштини 20 децембра 1908.
(По стенографским белешкама).

Gospodo!

После прекраснога говора г. министра иностраних дела, који је неколико пута умео затрести жицу родољубља у срцима вашим, мени је тешко говорити у толико више, што бих оно исто, што је г. министар исказао, имао и ја овде онде да кажем или да додирнем.

За то ћу се старати да из бележака, које сам за овај говор спремио, покушам оно што г. министар није говорио и да вам о томе проговорим неколико речи.

Међу првим тачкама те врете долази поимање садашњег задатка, који има да дође пред Конференцију и пред Европу од стране Аустро-Угарске и од стране наше и наших пријатеља, а најглавније од стране наше. То поимање, то је задатак те будуће Конференције и задатак Европе у спору који је пред нама. Аустро-Угарска обично петиче и каже да Европа нема ништа да чини, него да одобрн што је она урадила. Она, дакле, одређује суду пресуду. Оставићемо је с тиме, али ми можемо рећи, да једно такво гледиште може имати

само онај који је интересован, и само онај који се труди да све буде онако како он хоће.

Међутим, господо, није само анексија Босне и Херцеговине на дневном реду. Аустрија, полажући такво питање и дајући такву одредбу, заборава да је у исто време када је оглашена анексија проглашена и независност Бугарске, да је са Бугарском проглашена независност и за провинцију Источну Румелију, која је само дата на управу бугарском кнезу, и да по тој новој промени хвата граница од северозапада Балканског Полуострва, од Уне и Велебита, па до пред врата Цариграда и Једрена. Кад тако ствар стоји, кад је тако широк географски круг онога што има да се претресе, онда се поставља питање са картом у рукама: шта је остало од Берлинског Уговора? Може ли се свести задатак те будуће Конференције само на то да одобри оно што је Аустро-Угарска учинила, а ово друго да се остави онако на страну? Мени се чини, да тај задатак није тиме постигнут, да се он мора поставити другачије него што га они из Беча постављају и да не може бити пред Европом и Конференцијом речи о простом признању овога или онога, него да је Берлински Уговор са врха до дна поцепан и да данас пред Европом, ако она хоће да суди са свесним знањем онога што је пред њоме, стоји као задатак: само ревизија Берлинског Уговора од почетка до краја. (Бурно одобравање и плескање).

Тај Берлински Уговор, за који смо ми толике жртве поднели, нама није пријатељски. У њему је српском народу, који је 1876 год. дигао заставу свога народног ослобођења и уједињења, изречена страшна казна: српски народ је распоручен. Србија и Црна Гора одвојене су. Дакле ни оне земље које су раније биле самосталне цеху

пуштене да се међу собом саставе. Тим уговором Босна и Херцеговина дата је тобож на привремену окупацију, са намером још онда да се једном анектирају овако како је недавно оглашено.

Тај Берлински Уговор даје праве Аустро-Угарској и у Новопазарском Санџаку. Цео српски народ, дакле, који живи у Турском Царству, осим малог дела у Старој Србији и Македонији, цео је народ стављен на жртву тога Берлинског Уговора и оних антисловенски расположених дипломата, који су га инспирисали и који су га састављали. И то је оно што има Европа и данас да расправља: о тој ревизији тога Уговора она би имала да се побрине, а ми имамо да се вратимо на оно време пре тридесет година, на оно време које је било у 1876—78 години, и да опет поново, онако како смо онда са оружјем у рукама, да опет поново положимо и изнесемо пред Европу Српско Питање, да Европу заинтересујемо судбином српског народа и да кажемо и пријатељима и непријатељима шта српски народ хоће, шта му треба и без чега он живети не може. (Шљескање.)

Ко није кадар да овако ради пред свима и пред Европом, тај није достојан да се зове именованог нашег много напаћеног народа, тај нема никаквог права да се чему год нада у будућности. (Тако је!)

И кад не би овако било, кад ми не бисмо пред Европу изнели цело Српско Питање, ако јој не бисмо предочили како своју погрешку од 1878 има да исправи, и ако би остало све овако као што је, Србија и Црна Гора стоје тако да се оне не могу развијати ни живети ни политички ни економски.

Политички, куда се можемо кренути? На све су стране нама стављене замке: на све стране

стоје заседе оног истог стања које је Берлински Уговор онако макијавелски понамештао.

Тридесет година ми се мучимо у тим замкама, тридесет година ми кубуримо и натежемо те са трговинским уговором те са овим, те са оним, па ни економски ни политички ова земља не може да пође спокојним путем културног и мирног развитка онако како би требало и онако како је Божија воља за народе овога света.

У економској сфери ми смо пробали од сваке руке. Ми смо покушавали да са Аустро-Угарском будемо у пријатељству. Ми смо имали влада које су се старале да јој угоде, у колико су год могле, па ни оне нису биле у стању да јој угоде. И код првог и код другог трговинског уговора ми смо непрестано патили од каприса, од самовоље, и од појединих ђуди оних који заповедају у Пешти и Бечу.

Ви се сећате колико је пута, за време ранијег уговора, онда кад доспеју за продају свиње каквог угарског велепоседника, како је онда, често пута грубо и без икаква повода, затварана граница нашим свињама. Ви знате колико смо се пута мучили с тим ђудима, и на крају крајева они су нас натерали те смо тражили начинна, да се бар у погледу свиња и свињског меса, економски еманципујемо од њихове ђуди. Онда смо братским договором уредили кланицу, фабрику за прераду меса, за коју сви знате и која је земљи донела небројене користи.

Та ситуација показује нам који је прави пут којим ова земља има да иде, да би се опростила овог зловољног суседа.

На свима пољима ми имамо да следујемо томе примеру, да тражимо како да се ослободимо нашег суседа, како ћемо да радимо сами,

независно, својом главом и својим рукама, не обзирујући се на онога, на кога нас до душе географски положај упућује, али који нити нас чека с искреним срцем, ни са добром вољом.

Аустријанци непрестано иду у својим новинама како нама није могућно живети без њих, како је Србија својим географским положајем упућена на њих, како по том географском положају Србија мора бити сталан купац њихових производа, и како Србија нема нигде на страни да згодније прода оно што производи него код њих. Наше је, а то смо за последње три године пробали, наше је да им друкчије практиком покажемо, да их убедимо како се они у томе варају.

Данас није Средњи Век, у коме би границе брегова или река биле преграда која се прећи не може: данас је век усавршене технике: данас је век већег знања и с тим већим знањима у глави, наш народ, који је толико чинио за своју просвету, тражио је до сада и тражиће од сада пута на страни, да обиђе рђавог трговца, који мисли да је положајем, што се створио на путу, све задобио. На нама је да обиђемо и изиграмо онога који нам је незгодан.

Свих оних тридесет година које смо под Берлинским Уговором проживели, Аустро-Угарска је, тако рећи непрестано, радила на томе да силом или милом, како му драго, од Србије начини своју економску област. Одмах од почетка још, као што је и у интерпелацији наслашено, Аустрија је покушала да са Србијом удеси царински савез. Она је гледала да идеју царинског савеза колико год може увуче у све трговинске уговоре који су после дошли. Она се старала свим средствима да од Србије начини државу, која би у неку руку била њен протекторат. То је скривени план Берлинског

Уговора спреам Србије, то је његова основна идеја за наше земље. У тај план Берлинског Уговора, који је Аустроугарску увукао у Босну и Херцеговину, који је створио аустријску полицију за оно мало Приморја што је дато Црној Гори и који јој је дао право да може подизати нове путеве у Сапцаку, — у тај њен план улазило је да се Србији да формална независност, а у ствари да та независност буде проста играчка у рукама Аустроугарске. (Једногласни узвици: Тако је!)

Ја ћу вам обратити пажњу на друго једино средство. Али од почетка још, свест нашега народа прозрела је овај план и старала се да га обиђе и обилазила га је. Кад год имамо да се бојимо од суседа на северу, онда, природно, треба да тражимо за пријатеља суседа на југу, на обратној страни — суседа у самом Балканском Полуострву, у које се Аустроугарска стара да уђе анексијом Босне и Херцеговине. Балканским народима стара је девиза „Балкан балканским народима“. Нама припада част што смо ту девизу међу првима уочили. У томе широком и лепом схватању нарочито су се одликовали државници нашега народа, међу првима кнез Михаило и његови државници. С том великом идејом имамо и ми данас да крећемо напред.

Гледајући такве односе, а ко зна колико ће они трајати, ми морамо свима силама радити на Балканском Савезу. Балкански Савез не може бити само југословенски савез. Све што живи јужно од Саве и Дунава треба да је у заједници, не изумимајући ни Бугарску, ако она само хоће. Сви балкански народи треба да буду у овој заједници. Посао је будуће српске политике да се стара како ће се овај савез да оствари. Он може бити двојак, један економски а други политички. И

сама Турска која је, може бити, била највише заостала у овим идејама, која је имала разлога да зебе од Балканскога Савеза, страхујући да није противу ње уперен, и сама Турска у последње време показује све више и више осећања, и све више и више разумевања за корисност Балканскога Савеза за саму Турску Царевину и за њене народе. Уздајмо се, господо, у свест политичку која се шири на све стране: уздајмо се у утицај слободе која је ушла и у Турску Царевину, да ће се ова ствар једанпут свуда рашчистити и да ће нападена Србија, наша отаџбина, на овој страни наћи одбране од напасти која је на нас наишла са севера.

Али, осем тога наша држава треба да се стара да и другим средствима ово огњиште тога будућег рада осигура од евентуалних напада и опасности.

Једно од таквог оружја јесте да се од Европе траже гаранције за тековине које је српски народ до сада својим трудом створио. И оне треба да на ново буду огарантоване. Опасност, која се показује у примеру анексије Босне и Херцеговине, није искључена ни за Србију. Између осталог морамо се и на ту страну окренути и тражити у дипломатском арсеналу, да се будућност овог огњишта српскога народа сачува и одбрани.

Напоследку долази на ред једна тачка у којој треба да се постави све старање и сва снага српскога народа, а то је: постављање српскога питања, српског државног и народног програма за будућност, о коме је и г. министар, уз одобравање ваше, говорио. Ја не знам довољно речи којима бих могао потребу полагања српског питања препоручити. У то српско питање, у тај српски програм: треба унети све. У полагању тога

ерског питања не треба се уздржавати. То није питање једнога момента, то је питање целокупне будућности. Онај народ који у будућност иде без програма и без утврђених тачака свог властитог питања, тај народ не може очекивати велики успех. На нама је у овом тешком и незгодном моменту нашег народног живота да поставимо на дневни ред ерско питање, остављајући на страну сваки опортунитет и свако уздржавање. Народ мора да има свој програм. На Србији је, која је 1878 год. била онако кажњена у Берлину, на Србији је да данас освети оно што је онда било (Чује се: Тако је!) да данас постави свој народни програм и да с тим програмом пође у будућност.

Говори се у страним листовима да Србији не припадају никакве компенсације. Каже се: Шта има Србија да тражи, шта има Србија да добије кад се никаква промена није догодила и кад је ово што је сад, било тако и до сад. Говори се данас, даље, да се Србији једино могу дати економске компенсације. Из Беча помињу као компенсације, да нам даду једно место у Дунавској Комисији и да нам даду Јадранску Железницу.

Господо, моје је мишљење да влада ерска такве компенсације и такве понуде треба да врати неотворене онима који нам их дају. (Шљескање, Узвици: Тако је!) Јадранска Железница ће бити и без тога и без ичије милости, а тако нето можемо лако добити и једно место у Дунавској Комисији, ако нам оно треба. Они који нам то нуде не мисле озбиљно. Смисао је њихове понуде просто подруживање. А са једним народом који има иста права као и Енглези, Руси и Немци и други народи, није допуштено јавно се подруживати. Ко то чини, треба му увреду у чело бацити! (Чује се: Тако је!)

Моје је мишљење, господо, да оно што је у интерпелацији казано и оно што је после г. миштар констатовао, *тражење аутономије и смислу који је обележен за Босну и Херцеговину, тражење пуног права за те делове српскога народа* — мора бити наш захтев који имамо да поднесемо Европи заједно са српским питањем и с тражењем свију потреба за политичко, економно и културно развијање српскога народа. На нама је да то у овоме тренутку учинимо. Учинивши то, извршићемо своју свету народну дужност... А после, са уздањем у будућност и пријатеље и са уздањем у нашу властиту снагу да чекамо даљу будућност, па шта нам Бог да!

(Чује се: Тако је! Пљескање! Живо и бурно одобравање).

С р п с к о п и т а њ е.

„Недељни Преглед“ од 4 јануара 1909.

Има више од двеста година како су никли аустријски прохтеви за владом у земљама Балканског Полуострва, јужно од Саве и Дунава.

Још у другој половини XVII века, потиснувши Турке из угарских земаља, аустријске су заставе прелазиле Саву и Дунав. Сва класична места српске средњевековне прошлости: и Нови Пазар, и Приштина, и Призрен, и Скопље видели су још у XVII веку аустријске заставе. Али је, при свем том, XIX век застао Аустрију на левој страни Саве и средњег Дунава.

И кроз цео XIX век аустријске је државнике морала паклена жудња за бреговитом лепом земљом с десне стране Саве и Дунава. Само што је далеко већа и пакленија била њихова невештина да до својих пожуа дођу. Неумешност, нетрпљивост, бојазан од других, непознавање онога за чим се толико жуди, и, на послетку, одушевство куражи сметали су аустријским државницима да границе царства рашире преко Саве.

Кад је Наполеон I постао аустријски зет, он је (1810) нудио Метерниха да зграби Београд и Србију. Али Метерних није смео да се усуди да извршење тога плана саветује, зато што се бојао

Русије и што је рачунао да ће му она једанпут требати.

Уза све то, нема земље на земаљској кугли, која мање од Аустрије уме да се умилн онима с којима ради. Закопчана и умотана у најодвратније средњевековне форме: у католицизам, у католичку и клерикалну пропаганду, у ритерске преживеле обичаје и традиције, Аустрија наплази свуда, и у својим земљама, на отпор и непопуларност. С тим још непрестано другује национална нетрпљивост и нелогичност.

По већини својих становника словенска земља, насељена, осим Словена, и другим народима мађарске и романске расе, Аустрија се начинила уз то и шонир германштине у силу Бога, од Регенсбурга и Линца до Земуна и Турне Северина. Докле су нове културе у самој Аустро-Угарској, мађарска, румунска и све словенске биле у назатку — германштина се провлачила на рачун образованости. Али кад је напредак XIX века лигао разне националне културе на пети ступањ, германско-аустријској пропаганди је остала само њена одвратна страна. А из Беча се и Берлина не види добро шта се у староме програму похабало и шта би требало нечим другим заменити, него се гура напред без обзира што се све издерало и време изгубило. Кад би се бар аустријски дуализам претворио у национализам или у федерацију, али се тражи да се толики милиони Словена у самој Аустрији и уз то још и други на самом Балканском Полуострву подчине аустријском немачко-мађарском дуализму, влади мањине, нетрпљивости и несправедљивости! Тога ради су сва постојавања аустријске германштине, да се природи словенским и источним народима производила последице са свим противне онима које

су биле у плану. Нетолерантни притисак у сваком погледу изазвао је у Аустро-Угарској свеколике националне културе. Аустријски Немци, видећи то у зло доба, измирили су се само с једном од тих националних култура, са мађарском, и удружили су се с њоме против свих Словена. Али то ни политичкој игри, ни једанпут утврђеном току њеном нимало није сметало.

Друго је чудо у овој игри германске пропаганде из Беча што она из своје властите историје ништа не уме да научи.

Наполеонови ратови и европско комешање у почетку XIX века увело је Аустрију у Италију. Са земљама Млетачке Републике и с другима које су биле у Наполеоновој Краљевини Италији. Аустрија се догурала до граница Сардиније овако као што сад ради да се Боспом и Херцеговином догура до Новопазарског Санџака и до Црне Горе с источне јој стране. Та италијанска политика Аустрије довела ју је, у исто време, и у Далмацију, која је у XVIII веку била под Млетачком Републиком.

Али је, на пакост, у исто време с аустријском италијанском политиком инкло и *италијанско питање*: питање о слободи и о уједињењу италијанског народа. Мала Краљевина Сардинија, са Савојском Династијом на челу, ставила се као предводник италијанским народним тежњама. Сардинији Аустрија није могла ништа учинити, а Сардинија је, мала и слаба, али јака крепосћу својих идеја и одушевљењем синова италијанскога народа, истисла Аустрију из италијанских земаља, и извршила ослобођење и уједињење италијанскога народа. Сардинија је била и побеђивана од Аустрије, али је накрај краја политичке користи увек односила она. Најеплицији је непријатељ на овоме свету време, и кад је оно про-

тив некога, тај нема моћи да његову супротност промени.

И цела ова италијанско-аустријска историја једва ако је трајала пола века, од 1815 до 1860. И шта се из ње научило у Бечу?

Захваљујући грешној немарљивости руских дипломата и немачкарским утицајима око руског двора, Аустрија се и 1875—78 увукла привременом окупацијом у Босну и Херцеговину, и данас, у почетку XX века, покушава да тај окупирани посед претвори у еталап. Нико није рачунао да се тиме изазива *српско питање*, одавно зрело и на видiku, које је само чекало згодну прилику, па да се отворено напише на борачким заставама српског народа. Дипломатска обмана, којој су се подали у Бечу, створила је Србима ту прилику. С дипломатским хартијама у цену: с потписима руских министара: с несигурним уверењима од овод и од онуд — кренула се аустријска дипломатија у ову кампању. Жив народ у самој Босни и Херцеговини, у својим властитим земљама, у Србији и у Црној Гори, народ пробуђен и с врло живим осећањима своје народности, заборавила су са свим бечка господа. Нишу га она хтела удостојити ни најмање помисли своје. Народ је пита: што они за њ сврше за зеленим столовима у своме бесном господству, он ће примити и мора примити. То су они погрешни рачуни, којима се многи варају, али који се, у наше време, никада не држе. Тиха вода брег рони: кашља камен дуби. Отпор живог народа не ломи се никад.

Заборављајући много којешта, бечки су дипломати заборавили да су Босна и Србија једна национална целина, средиште целокупне српске и хрватске народности, средиште језика, средиште националних тежњи и обичаја целог једног

живог народа. Не казујемо ништа ново, кад изнесемо тврдњу, да није могућно Србији опстати без Босне и Херцеговине, нити да се може туђа пенационална власт утврдити у Босни и Херцеговини докле је Србија самостална. Ово су основна начела политичке динамике у нашем веку. Ко хоће да расправља питање о утврђењу аустријске власти у Босни и Херцеговини, мора почети од другог неопходног питања: може ли се Аустрија упустити да заузме Србију и да салони њену независност, која већ траје читав век?

Одговори на ово питање нису нимало лаки. Пошто Босна и Херцеговина вуку у Србију: пошто прелазак преко Саве вуче чак на изворе обе Мораве и на обале Тимока: пошто би тиме цела северозападна четврт Балканског Полуострва дошла у питање — с тим заједно прекревају напред сва шкакљива питања не само балканске него и европске равнотеже.

И Србија, када отворено полаже *српско питање*, изазива на видик све ове заплетене тежње, суревњивости и сукобе, и изазива их у своју корист.

Шта је створило и шта је одржало Србију кроз последњих сто година?

Коме нису познате шаховске игре међу Великим Силама у почетку XIX века око мале независне области коју су били Карађорђе и Милош од Турака отргли?

Сви су били, позније, и за и против, па и сама Аустрија. Али су суревњивости Великих Сила, жилавост народа у Србији у борбама за своју слободу, потребе европске равнотеже и захтеви правде, који се никад не могу са свим погама погавити, учинили да се на јужној страни Саве и Дунава не само одржи него и прилично

развије словенска православna држава, данашња Краљевина Србија.

На њој је данас да се заузме за своје сестре Босну и Херцеговину и да истакне *српско питање*, које на дипломатским столовима још никада није у том облику претресано. Оне исте прилике и утицаји који су до сад радили у корист Србије, и данас ће бранити Србију, и ако Србија уме и хоће, деловаће у корист *српскога питања*.

Пригрлимо само сви ми свесрдно ово наше опште национално питање, а њега ће истицати, бранити и победи одвести наш највећи и најмоћнији савезник — *време*, јер је оно наше, за нас је, и против Аустрије је.

VIII

Двадесети или средњи век?

БЕЛЕШКЕ ЗА СРПСКИ БИЛАНС.

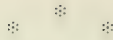
„Нед. Преглед“ од 1 фебруара 1909.

О Србима се може тврдити и да су даровити и да су јуначни, и да су дурашки и довитљиви. Али то све поглавито вреди за појединце из српскога народа. Српски народ као колективна целина има некакав чудан недостатак. Као појединац — Србин савлада тако рећи све што је пред њим. А ретко који друштвени или народни посао српски иде напред тако како би било достојно српске бистрине, српске даровитости и дурашности. Један уман Француз, који је дуже време путовао Србе и путовао по српским крајевима (пре скоро тридесет година) уништа једном свога пријатеља Србина: Како то да Срби као појединци дођу у Београд или у друга већа места, па савладају све и стеку милионе, а међутим сва српска удружења и сви српски колективни послови вену или пропадају? То биемо, донекле, могли раширити и на појаве великога народног живота у нас.

Кад су се Срби будили, у XVIII и у почетку XIX века, на свој нов национални живот, они су одмах пристајали уз најнапредније идеје свога вре-

мена. Доситеј се одушевљава енглеском пштомошћу и просветом: тражи народни језик због опште народне просвете и смело уноси у свој народ идеје сумње и критике француских енциклопедиста XVIII века. Кроз дим пушака и топова Карађорђе и Милош покрећу опште хришћанско ослобођење Балканског Полуострва, учењају да ослободе Србију и дају скуп пример, достојан угледа, који је будио и храбрио од Беофора до Пеште и од Црног Мора до Алпа на слична дела храбрости, прегнућа, истрајности и оданости своме народу и његовој идеји.

А ми данас, скуткани у границе данашње краљевине, која се из Карађорђевићких граница веома мало развила и увеличала, гледамо као млађе од нас државе: Бугарско Царство на истоку, с расположењима веома сумњивим и само на језику неправним, са тежњама да нам дигне све што је наше и у Македонији и ван ње, с пријатељем Русијом која се никаквим поступком за њ не да увредити ни расрдити: гледамо Грчку Краљевину, пуну завидљиве опрезности, када се тиче Словена: гледамо Румунију, која мотри како само да не падне у немилост код средње-европских сила и да се не помеша у наше „фантазије“, и гледамо како се цео свет, па и они који су од начела народности живот и државу добили, околно на нас, да се само ми ништа не користимо, да само ми никакав корак унапред не учинимо! Што ли смо то само ми тако на нишану? Што ли то само ми тако неодољиво сметамо, да је устало на нас све што је око нас, еродно онако исто као и несродно? Шта ли је то да се само за нас мисли да треба да нам је довољна ова Краљевина Србија, за коју би се желело не да представља него да се у њу збије цео Српство?

После још нејасних помена о општој словенској и српској народности у дубровачких писаца, српски су писци први истакли јединство нашег језика, племена и народа. Једно те велике идеје, а друго политички пример Србије пробудише најпре, као што је и најприродније, браћу нашу Хрвате, да прогледају очима, да се отресеу средњег века, те да и они раде с нама заједно на развићу истога језика и исте народне просвете. И нађе се и тамо и напредних и срчаних људи који не само помислише да радити треба, него се и латише посла, и отворише врата срећнијега новог века. Објави се, уз опште клицање, да вера није сметња братској љубави и слози, да смо један народ по свему и да треба да као један народ живимо.

А данас, кад је томе прошло скоро осамдесет година, кад је језик заиста један и Србима и Хрватима, дигао је тамо главу и буду аустро-филски католички клерикализам, с очевидном гадном намером да разори све што су боља времена створила. И ми видимо где се ради тога само, да би Босна остала аустријска, газп погама и закон, и образ, и ред, и памет. И ми слушамо где нам по неко из Хрватске довикује како је Босна хрватска. Срби се у Тројединци на пово гоне, од страше власти државне, као дивље звери: српско се име излаже порицању и погрди на самом суду оне исте краљевине, за коју су Срби потоцима крви проливали, у којој су по економској тековини они међу првима: српска се азбука пориче, ма да су и она и име српско, осим ума и разлога Божјега, и самим позитивним законима заштићени.

Долазе momenti кад морате да сумњате да ли живите или сањате: да ли је могућно да труд толиких деценија може да пропадне и да се изгуби? Долазе momenti кад сами себе питате: јесте ли добро видели и опипали: да ли је истина оно што ми сматрамо за истину. Али на то треба одговорити јеванђелском речју: да је наша вера у наше право и у нашу народност тврђа од камена и да се у њој никада не можемо заљуљати.

* * *

Ми смо се Срби увек борили за своју слободу и државу, за своју народну и црквену аутономију, и у Турској и ван Турске, и у Угарској и у Републици Млетачкој. Ми никад и нигде нисмо жалили живота ни крви за част свога народног имена, за своју аутономију, народну, верску, просветну.

Надомак Угарској и по том Аустрији ми живимо толико векова. Они су нас гледали у суседству, и они су нас добро знали. Кад је ваљало ударати на Турчина, ондашњег нашег непријатеља, на којег су земље Аустријанци око бацили, знали су да за тај посао нема бољих помагача од Срба. И ми смо с њима ходили. Ми смо и онда отворено говорили да ми пристајемо уз *цесара са својом зајемченом аутономијом*. И нама су много пута све то зајемчавали, нарочито усмено. Јер чим би прошла потреба и опасност, све је заборављано и потурано. Никс се онога више ни сећао није. И поред зајемчених права, ваљало нам се борити и за веру и за народну аутономију на ново, као да нам обећана и зајемчена није.

А кад смо се 1804 год. почели борити у данашњој Краљевини Србији за своју слободу, Аустрија нам је у свему помагала док је мислила

да смо ми с њом. А чим је видела да ми с њом пишемо, него да радимо да подигнемо своју кућу, она се дигла противу нас. Очевидно је да је Аустрија одавно бацила око на земље јужно од Саве и Дунава и да их хоће по што по то да освоји. Главна јој је сметња у томе што се с почетком XVIII века начинила национална држава у данашњој Краљевини Србији. И ми смо Аустрији криви што смо живи, све кривљи у колико више знамо, осећамо и љубимо своју народност и своју самосталност. Можемо се ипак радовати што се последњим догађајима одлучно и једанпут за свагда питање поставило на чистину. На нашој је страни, по последњој одлуци Народне Скупштине, *српско начело* на основици народности и модернога природног права. На другој је страни грубо господарско средњевековно освајање с нечистим намерама против нашег народног јединства и наших народних права. Пред нама је у историји пример Италије, која је била на петом мучилишту, у петом положају и с истим непријатељем. Провиђење је данас изабрало Србе, да својом патњом покажу хоће ли и у XX-ом веку вредити начело народне самосталности и народнога јединства као што је вредило у толико прилика у XIX-ом веку, или је XX-ти век свако зато да повамшири и у модерни живот врати старе средњевековне законе грубог отмицарства, однарођавања и заробљавања с бичем или са зобницом у руци?

* * *

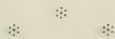
С народом и црквом руским вежу нас везе крви и језика словенскога, а уз то још везе вере. Није шала што се од слова до слова једним истим молитвама моли Богу и Рус у Архангелску и Србни у Призрену или у Боци Которској. Није шала

што су по црквама и наше и простране руске земље једне исте књиге, и што се, и тамо и овамо, једним речима крштава, венчава и опојава. А има више од сто година, како крв заједно проливамо, кад год треба бранити или српску земљу и народ или Руско Царство.

Али једно су народи руски и српски, а друго је, како изгледа, висока дипломатија руска. Како су још Екатерина Велика и цар Јосиф II, године 1781 поделили сфере на Балканском Полуострву, ми не можемо у главама руских дипломата да ишчупамо своју властиту земљу из аустријске сфере. За Цариград и за Бугарску Екатерина је 1781 Аустрији дала све српске земље, и не зна се колико је пута по том дипломатија руска, лака срца и много не премисљајући, уступала час Србију, час Босну и Херцеговину, час обадве Аустрији да себи олакша друге послове и друге добити на истоку.

Кад би нам се бар отворено казало да је то тако, кад нам се бар толико пута не би давала уверавања противна ономе што је могућно у ствари одржати! На што та глупа игра, која нам само већи бол ствара? Али најпосле, данас, кад знамо на чему смо с Аустро-Угарском, нека знамо на чему смо и са службеном Русијом и њеном дипломатијом. Ништа није боље него знати прави положај, па макар како неповољан изгледао!

Кад све једно с другим саставимо, ми смо од првога почетка новoga живота били свагда уза све напредне идеје: у књижевности, у просвети, у вери, у држави. Ако у томе нисмо по каткад прегонили, изостајали нисмо. Све што је народност и у прилог народности Србима је било свето, и њихово је срце

таквим осећајима и идејама вазда било справно и отворено. Ми смо се искрено радовали и уједињењу Немачке и уједињењу Италије, и мислили смо да тим путем треба једнога дана да се створи и српско јединство, не у име злости према коме год него у име правде, мира и образованости.

И ево данас нема никога да спречи насиље, којим се од стране свију Великих Сила спрема аустро-угарско освојење Босне и Херцеговине унаточ правима српскога народа, по нејасним и застарелим захтевима којима је корен у договорима из 1781 међу Екатаршом Великом и царем Јосифом II и којим је основ у чисто феудалном схватању међународног права, у тајним уступкама и конвенцијама дипломатских високогосларних пезвалица. И данас се Русија већ нагнаћа у Бугарској за оно што даје Аустрији из круга српских земаља.

Још није, до душе, све свршено, али се већ доста добро види какав нас свршетак чека.

Узалуд смо, изгледа, били одани истини, правди и напретку. Узалуд смо очекивали да ће време бити за нас.

У самом почетку XX-ог века над нама Србима (ако не над осталим светом) коло води феудална груба сила, отмицарство и неправда. Средњевековно право се примењује над Србима и у Аустро-Угарској, и у Босни и у Херцеговини. Узалуд је све што памти историја XIX века: узалуд пекуство с италијанским провинцијама. Место народног права и Божје правде износи се пред нас некакве француске тајне дипломатске погодбе, у којима нишпи је имао права да даје онај који је давао, нишпи је имао разлога и образа да тражи онај који је примао.

Али је сваг своју судбу дужан спосити. Наш народ не сме малаксати. Он и од сад као и до сад уза све недаће и неправде има да тражи и да тврди своје право — непоколебљиво, устрајно и неодступно, на шта било да било.

Време је с нама, а оно је најсилнија моћ на овом свету и у политици.

IX

Балканска питања и Европа.

„Нед. Преглед“ од 3 маја 1909.

Одавно је јасно да се европске Велике Силе (све без разлике) више наслањају на своју силу него што би се руководиле правдом, али се то, у последње време, нарочито испољило и посведочило од кад се питање Босне и Херцеговине свршило познатим звецкањем сабље из Берлина и из Беча. Право народности, право историјско, право сувремене правде клонуло је и сурвало се у бездан пред надмоћном грубом силом, која се није мучила да што расправља или доказује, него је само дрмнула својим оружјем и цикнула *sic volo, sic jubeo* (Тако хоћу, тако заповедам).

Тај исти дух осећамо ми и у других сила које нису ни онако милитарне ни онако ауторитарне као што је Немачка.

Кад је у Француској владао Наполеон III, познати отмицар и монархиста, који је за своју пареку круну Париз облио грађанском слободњачком крвљу (1852 у децембру), о народностима се мислило другојачије. Он је оружаном силом помогао уједињење Италије; он је, индиректно, својим последњим ратом изазвао уједињење Не-

мачке: он је на Балканском Полуострву и у Турској помагао свима питањима народности и слободе. И Кримски Рат (који је везан с неким уставним слободама и једнакошћу права за хришћане у Турској), и постанак садашње Румуније (уједињење Влашке и Молдавије), и уређење замршених односа у Сирији и на Ливану, и питање градова у Србији (питање за даљи развитак Србије веома значајно), питања су и послови, у којима је много чинила за народносно правду симпатична рука Наполеона III.

Трећа република, која је настала после пада Наполеона III, већ је тргла натраг у свима спољним питањима. Република гледа искључиво француске интересе. Где Француска нема ништа да добије ни да изгуби, република је равнодушна. И пошто република неће никако рат, њој је у сваком спорном питању само оно решење добро које води миру. По укусу републике не расправљају се питања нити по њиховој унутрашњој вредности, нити по логичкој справедливости или по актима, него по томе како треба да се мир одржи. Право у питању Босне и Херцеговине вредило је у очима француских политичара далеко мање него потребе републике за одржање мира.

Захваљујући развијеној штампи и силнине јавном животу у Француској, није тешко дознати шта се управо мисли у главним управним круговима Треће Републике.

Један од знатнијих министара иностраних дела, Габријел Анотô, знатан као одличан политичко-историјски писац, а знатан нарочито као један од првих који се под републиком у Министарству Иностраних Дела дуже одржао, јавља се од прошле јесени више пута у штампи француској. Многи су његови чланци или студије при-

казани или преведени у нашој штампи. Најзнаменитија му је фина студија о Берлинском Конгресу, која је баш у време почетка босанско-херцеговачке кризе објављена у *Revue des deux mondes*. Њоме је и на само питање Босне и Херцеговине проливена нова, врло поучна светлост. И позније се чешће јавља у недељном часопису *La Revue hebdomadaire*. Он није свуда одобравао Аустро-Угарској, али није ни нама. Као што смо горе назначили, он се такође поглавито руководи интересима Француске и интересима мира за републику. Нека пропадне право, нека само остане мир! То је та логика, која нама мучно улази у главу, ма да смо јој се на крају крајева и сами морали поклонити.

Г. Анотô увиђа да је све што је радио барон Ерентал плаћено скупо. Да би реч *окупација* променио у реч *анексија* ваљало му је спискати толике милионе и изложити себе и своје савезнике неизмерним опасностима. К томе је иза тога посла остало према Аустро-Угарској грдно неповерење у свету и на Балканском Полуострву, раздраженост у Русији и дуг према својим властитим савезницима, Немачкој и Италији, јер се, накрај краја и њихове услуге морају платити. Г. Анотô мисли, на пример, да је укидање члана 29 Берлинског Уговора, којим се Црној Гори трговачки (ако не и војнички) даје слободно море и којим се она на својим морским обалама ослобођава аустријске полиције, Аустрија примила преко своје вође, за љубав Италије, и да је то још одмах у почетку била цена италијанског мирнијег понашања.

Али г. Анотô цени цео садашњи балкански

расплет као сасвим празну работу. „Пошто су Бо-
 „сна и Херцеговина — пише он — по окупацији
 „у рукама аустријским од пре тридесет година,
 „промена те окупације у анексију није толика
 „да би могла оправдати општи рат. Србија, усам-
 „љена, није била у стању да потисне назад су-
 „седно царство. Велике Силе што су *само у спо-*
 „*разуму* (Француска и Енглеска; Енглеска и Ру-
 „сија) нису могле излетети противу сила које су
 „се на супрот њих ставиле као тесни савезници
 „(Немачка и Аустрија). Кад би се сазвала конфе-
 „ренција, нашло би се на питање о компенсаци-
 „јама, а чим би то питање изашло, сви би се
 „дочепали за косе. Тога ради се и конференција
 „бацила на страну“. Ето како резонују врховни
 „људи у Европи. Све је добро што осигурава мир:
 „све не ваља ни пет пара што води Европу у рат!
 „Та чудна, мекушна и неправедна логика претегла
 „је, после читаве зиме другојачијих али празних
 „декламација, на послетку и у Паризу, и у Лон-
 „дону, и у Петрограду, да о Риму не говоримо,
 „јер је он обично врдао десно и лево.

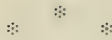
*

Али ма да се г. Анот^о-у чини да је веома
 скупа промена речи *окупације* у реч *анексији*, он
 опет тврди да је после зимушње дипломатске
 борбе о анексији тројни савез (Аустро-Угарске,
 Немачке и Италије) изашао веспостављен и утвр-
 ђен, и да се ни из далека нису потврдиле уве-
 равања о његовом распаду, која се одавна про-
 носе. И не само да је тројни савез изашао вес-
 постављен, него се сад раздрмао, па хоће и да
 ради и да напада. До скора је он био само спо-
 разум дефензивне природе, а од зиме Аустро-
 Угарска и Италија хоће споразумно на југ. Ита-

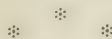
лија би како год у Арбанију (с Црном Гором као
 проширом), Италија и Аустрија би, како изгледа
 г. Анотô-у, у Цариград, у Солун, у Јашину! „Шта
 „било да било, завршује г. Анотô, хуманитарне
 „идеје нису на првом месту у срцу тројног са-
 „веза. Старинска *кабинетска интрига* испливала
 „је опет на врх у онај пети мах кад се на врху
 „опет појавило Источно Питање. Народи неће ми-
 „слити што би сами хтели него што им припању
 „њихове владе. И врата се затварају звучним ре-
 „чима и празним фразама. Данашњи правац је
 „пајезда германизма удруженог с италијанским
 „латинизмом на Балканско Полуострво, и то је
 „предмет којим ће бити испуњене године што су
 „пред нама“.

Г. Анотô не сумња да ће се ствари разви-
 јати тако. „Једино још, наставља он мало даље,
 „ваља видети како ће се овај задатак извршити.
 „Питање је само хоће ли се Тројни Савез уме-
 „рити; хоће ли умети да сузбије своје честољу-
 „бивце; хоће ли се држати писаних уговора; хоће
 „ли пристаћи да држи и брани оно што се за-
 „текло. Ако би радио тако, Европа би била у до-
 „битку, јер би онда тројни савез постао заштит-
 „ник балканске конфедерације, и ова би постала
 „под његовом заштитом. Тада би тројни савез
 „имао у рукама и нову трговину, и пово благо-
 „стање и образованости тих нових величанстве-
 „них земаља. И чак би то била велика победа
 „без капи крви. Иначе, другим путем, морало би
 „доћи до рата“. И г. Анотô скептички мери от-
 пор који би средње-европском страховитом савезу
 могла насупрот ставити Русија, Француска и Ен-
 глеска. Њему се не би хтело у тај сукоб, јер је не-
 могућно израчунати, шта би коме из њега испало.

Саме државе балканске и њихову отпорну снагу г. Анотô не рачуна ни у што. Он налази да су на Балкану прах или мрве од народа. Досадашња снага, Турска, са својим наслоним на пеламизам, скрхана је. Тај елеменат склапања и састава, који је равнотежи толико служио, слоњен је, здрузгао се сам. Војничке револуције само су убрзале и довршиле турски распад. Г. Анотô чека ускоро време европске интервенције у Турској. На хришћанске народности на Балканском Полуострву, на Грке, Румуне, Србе и Бугаре г. Анотô мисли мало. Очеvidно су му велике силе главно. Хришћанске балканске народности г. Анотô-у нису *гошће да прихвати наследиство*. „Оне су само једна против друге: свака мотри „сурењиво шта чини друга покрај ње: свака „гледа само на кога ће се наслонити на страни. „да не би морала попуштати својој суседној супарници: ни у једне нема тежње ка спајању у „једну компактну масу, која би могла одолети „спољној навали. Државе су балканске садањом „кризом изненађене у пуној међусобној свађи „и у несређеним народним и домаћим околностима“. Једина се Бугарска чини г. Анотô-у довољно спремна и у згодном положају да што зграби. Али се и опет пита, да ли би краљ Фердинанд био у стању да на своју главу стави круну што хоће да падне с главе султанове?

Кад неко нешто не жели или неће да буде, њему се не верује да то може бити. Г. Анотô нам је својим чланком у *Revue hebdomadaire* показао шта мисле врховни европски људи о бал-

банским пословима. Народи су му мрве или прашина зато што су мали. Не могу се ни спојити ни сложити, зато што то Европи, очевидно, не би било право. А ако би се Тројни Савез начинио протектор или тутор балканским народима, то би му било право, јер би рат начинило излишним. Једва му и постоји искључива мржња германскога света на Словенство, која би се морала уклонити, па да се изврши замисљени протекторат на Балканском Полуострву.

Али смо ми г. Анотџу захвални што нам је својим вештим пером отворено казао шта мисли Европа, и она што је наклона као и она што је пенаклона нашем народу. Као што се данас свак спрема и оружја, и ми то морамо чинити, и морамо једнако тубити да ни у ком тренутку не заборавимо како нам се за своју будућност треба уздати једино — *у се и у своје кључе*: Кад па ту тачку сви искрено станемо, права српска спољна и унутрашња политика показаће нам се сама.

X

Разговор са сарадником „Neue Freie Presse“.

Крајем марта 1909.

Познати српски књижевник и публициста, г. Тодор Стефановић Виловски, интервјуисао је ово дана по налогу „Н. Сл. Пресе“, председника наше владе г. Ст. Новаковића. О томе свом разговору штампао је г. Виловски у поменутом листу овај извештај:

„Шеф коалиционог министарства, које ће по свој прилици и даље руководити пословима владе, г. Стојан Новаковић, био је тако добар да ме прими и да уобичајеном својом љубазношћу одговори на нека питања која сам му био поставио.

Председник министарства, који је очувао за мене неослабљено лично пријатељство још из доба његовог првог и другог министровања, нарочито се обрадовао кад је сазнао, да „Н. Сл. Преса“ много полаже на то да дозна из уста првог српског министра, како мисли коалициони кабинет о пријатељским суседним односима између Аустро-Угарске и Србије, које влада краљевине сад баш смера да заснује.

Стојан Новаковић је, од како сам га последњи пут видео у год. 1896, када је стајао на челу владе, остарео и оседео. Изгледа да је циновска

прилика тога снажно развијенога човека, који пркоси свима непогодама дневнога политичког живота, ипак нешто претрпела под теретом година. Новаковић не изгледа више онако снажан као оно онда, када је као министар просвете у напредњачком кабинету Милутина Гарашанина сломно био моћ митрополита Михаила, кога је Русија помагала, и нагнао га да уступи своје место другоме. Тада се десило нешто што је донде било у Србији нечувено. Свемоћни митрополит, чија је моћ допирала до моћи краљеве, мандатор словенскога комитета, чији је политички утицај претежао на кантару утицај српске владе, беше збачен једнога лепог дана, баш када се спремао да протестује против закона о таксама, који је скупштина била изгласала, а краљ санкционисао, и јасно му је речено, да ће га још и горе постићи ако би му пало на ум, да и даље остане при свом отпору против закона земаљских.

То је тада био догађај. То је било дело које се никако није ишчекивало од једнога научника, који је дотле био слављен само као филолог и историчар. Преко ноћ име Новаковићево рашчуло се свуда. Почели су га поштовати и као политичара и државника. Његова песаломљива енергија и ретка свест о ономе чему тежи, којом је водио политичке послове, прибавише му у изобиљу и пријатеља и непријатеља, и осигураше му прво место у страници којој је припадао и која је смрћу Гарашаниновом лишена била свога вође.

Тешки удари судбине, који су познатије били погађали њега и Напредну Странку, коју је он водио, као и не мање напорна делатност, којој се као научар обично одавао, природно су оставили на њему и понеки видљиви траг. Али при свем

том његове мудре очи још се увек светле. Његово је памћење исто онако свеже као и у младости.

А његов говор тече лако, и богат је мислима које засену као муња. Новаковићева реч вазда је имала дејства у Скупштини. Отмен и конзервативан у своме мишљењу, обазрив кад треба спремати какав важан корак, брз и енергичан у извођењу дела, богат искуством и знањем, а при том из основа поштен и чврста карактера, он је био у стању да задобије и очува поштовање и својих најотворенијих политичких противника.

Те особине које овде нису увек спојене у једној личности и биле су оно што га је, кад је опасност била највећа, довело на чело коалиционе владе. Не број чланова његове странке, који је веома мали, већ његове грађанске врлине прибавиле су му прво место у кабинету, коме је пао у део задатак да приведе коначноме решењу кризу, у коју је земља била запала својом ратном политиком. У пркос свима супротним струјама, које су још у последњем тренутку имале да осујете добре намере Новаковића и његових другова у влади, њему је ипак пошло за руком, да паметним разлозима доведе Скупштину до увиђања опаснога положаја, у којем се Србија још пре неколико дана налазила.

Наш разговор водио се у почетку о супрузи Новаковићевој, која је умрла прошле јесени, једној љубазној, доброј и отменој српској госпођи. Госпођа Новаковићка, која је своме мужу била верна сапутница у животу и сарадница у његову књижевничком делању, вршећи и најтеже коректуре његових научних дела, и помажући му сређивати и прегледати рукописи и други научни материјал, управљала је, са практичним разумевањем, њиховом малом и скромном кућом у Ре-

савској Улици. Сећање на своју жену скоро је до суза било потресло овога стара човека, и тек сам постепено могао скретати наш разговор на актуелне дневне ствари. Моје прво питање тицало се садашње политичке ситуације и пријатељског суседског односа, који би се имао сада, по закљученом миру, завести између Аустро-Угарске и Србије.

„Ви хоћете да дознате од мене“, рече Новаковић, „како ја мислим о политичком положају? О чему да вам говорим? У овоме тренутку, кад се радујемо што се поново отпочињу наши пријатељски односи с Аустро-Угарском могло би зачитаоце листа, који ви сада заступате, бити донекле од интереса да знају, како ми замишљамо наш будући однос према моћној суседној монархији, шта ми мислимо о њеном држању према нама, шта очекујемо од Аустро-Угарске и шта би ваљало да се учини, те да сада закључени мир буде дуга века, да буде чвршћи, тешњи и плоднији на добро и на корист обе земље и обе владе“.

„Ви сте, господине министре председниче, погледили моје најтајније мисли, јер ми изгледа да је баш ово последње питање од велике важности за даљу оцену стања ствари. Како ви замишљате решење тога питања? Како би се, по Вашем мишљењу, створио чврст, трајан и плодан мир и шта влада Србије очекује од Аустро-Угарске?“

„Радо ћу вам то рећи, али морам одмах почети с једном жалбом. Изгледа као да нас у немачким и мађарским круговима или не познају или неће да познају. Наш национални значај онде се подцењује и нас мало поштују. Отуд потиче, поред других неспоразума, једна маса погрешака, у оцењивању наших тежња, жеља и намера, које заједно узете сачињавају ону велику сметњу, која стоји на путу нашем споразуму. А неповерење

којим се у Аустро-Угарској излази у суерет нашој маси, ова хвата и на њ ниже своје рефлексије. Аустро-Угарска се представља као најживнији непријатељ Словенства, њој се приписују намере, којих она можда и нема, али које су ухватиле корена у народу и које се не могу изгладити.

„Ово дана срео сам се био на улици с једним мојим старим пријатељем, који је по занимању лекар и који је своје студије свршио на бечкој клиници. Већ после првог поздрава, он ми сасвим узбуђено рече: „Господине Министре, чујем да хоћете да попустите Аустријанцима. За име Божје, не чините то. Ви сте досад довољно попуштали. Дотле, а не даље“. Каже се *Vox populi, vox dei!* Тако се мисли у маси српскога народа, и тако ће се и даље мислити, ако се друкче не буде радило“.

„Шта мислите ви, г. министре, о економским и трговинско-политичким односима између Србије и Аустро-Угарске?“

„Ја свуда видим то исто. И у том случају важи као и у оном о чему сам раније говорио правило: *donnant—donnant!* Ми смо некад имали добре уговоре који су сви почивали на том осисву, и имали смо и таквих времена, којих ћете се ви извесно сећати, пошто смо тада заједно радили, у којима су наши односи са Аустро-Угарском били какви су се само могли пожелети. Не знам да ли се то мени само тако чини, пошто сам стар човек а стари људи имају навикну да све друкчије гледају, али мени изгледа, да су старе генерације биле мање себичне. Тада је било још са обе стране либералнијих погледа, који ишеу удилли ни нама ни Аустријанцима. Данас су у Аустро-Угарској аграрци сметња. И поред велике количине српских волова и свиња, у Бечу се ипак

једе скупо месо. А ми не можемо да дођемо до доброг уговора. И све то *ad maiorem gloriam dei agrariorum!* Заиста тај аграрски бог је себичан као ниједан други. Он се задовољава са скупим месом које му се приноси на жртву, само да би наудио нама и нашој производњи. И шта ће из тога бити? Царински рат и уговорни провизоријум трају још од год. 1905. У Аустро-Угарској су нам позатварали сва врата. И је ли онда какво чудо, што смо ми преко мора тражили проходње нашој стоци? Наши извозници обични су људи, који се с малим задовољавају. Они спавају по клупама, једу хлеба и сира, и задовољни су и са најмањом добити. За све то ми имамо да захвалимо аустријским и мађарским аграрцима. Ми сажаљевамо много то стање, јер смо негда били на боље навикнути, али ми више не гунђамо. Наши људи измирени су се с оним што се не да више изменити“.

„Веома сам био изненађен, кад сам ту скоро чуо, да се наша стока извози у Шпанију. Наши трговци су неуморни у изнајмажењу нових пијаца. Они, који су пређе знали само за Будим-Пешту, Еденбург и Вишер Најштат, осећају се у пристаништима Средиземнога Мора као код своје куће. Када сам приликом скупуштинских избора у год. 1908 путовао по унутрашњости Србије, пало ми је било на ум да трговце с којима сам ту и тамо долазио у додир, запитам за њихово мишљење о трговинском уговору са Аустро-Угарском, који се баш тада закључивао. Ја бејах а priori мишљења, да Србија треба да прими трговински уговор са Аустро-Угарском и да је и најгори уговор бољи од неуговорнога стања. И сад замислите моје изненађење када сам нашао, да се од Београда па све до Врање показивало само мало интереса за

трговински уговор. Људи су постали равнодушни и укратко ми је речено, да је излишно и бацати се у трошак због њега. Ви већ знате како у таквом случају бива. Куд се дође да се продаду своји производи, тамо се и роба купује. Ако би се економске кризе у нас наставиле, ја вас уверавам да ће тада настати опасност да Србија изађе из своје досадашње трговинске сфере и да уђе у сферу Средиземнога Мора. Нужда и навика најбољи су учитељи. Сем тога данас се више не гледа толико на саобраћајна средства као пређе, кад још није било железница“.

„Ја већ видим шта ви мислите. Шта је дакле ваше мишљење о новом правцу у трговинској и економској политици обе суседне земље?“

„О томе могу рећи само оно исто што сам и мало час рекао кад је било говора о нашим политичким односима. Ни једна од суседних земаља не сме тражити користи на штету друге стране. И ту би било на свом месту мудро одмеравање онога шта ваља чинити за своје властите интересе. Затезање преко мере може бити само од штете. Као и у свему, тако је и у том погледу либерално и толерантно поступање најспурнија гаранција за умирење саговорача и за стварање чврстог, трајног и плодног мира између Србије и Аустро-Угарске“.

„Да ли бисте, г. министре, били тако добри, да ме обавестите о томе, како ви замисљате васпостављање пријатељских односа између Аустро-Угарске и Србије, и каквим би се средствима ваљало служити, те да се дође до жељена циља?“

„Веома сам вам захвалан, што сте ми дали прилику да вам одговорим на то питање. Ја га држим за најважније од свих питања, која сте ми досад стављали, пошто поглавито од његова ре-

шења зависи успешно закључење нашега мира. Одмах ћу да вам кажем, да се ми осећамо у нашој части вазда увређени оним омаловажавањем којим се о нама говори у Аустро-Угарској. Зар ми немамо својих властитих идеала и своју властиту културу? Ми се неможемо задовољити улогом да будемо храпа топовима, која нам се обично додељује. Или зар је то неки злочин што ми осећамо да смо у националном погледу једно са Србима и Хрватима, који живе у аустро-угарској монархији? Зар се ти симпатички осећаји, које ми гајимо према нашим саплеменцима с оне стране Дунава и Саве, не могу друкче замисљати, него вазда само у вези са веленздајничким ревењима? Зар неко не може бити аустријски или угарски Србин и у исто време и лојалан грађанин, исто онако као што су Немци у Аустро-Угарској најбоље патриоте, ма да је Аустрија одвојена од Немачкога Царства црно-жутим пограничним стубовима? Зар се нама може замерити што се ми с времена на време интересујемо и за наше саплеменике с оне стране Дунава, чија је култура и књижевност и наша? Политика триељивости и умерености према нашим саплеменцима, као и не мање политика добро схваћеног суседског интереса, која би сматрала Србију као одиета доброг и коректнога суседа, несбично би могла много допринети васпостављању односа, који би ишао у прилог како нама тако и Аустро-Угарској”.

„Шта су узроци појавама које сте сад поменули?“

„Не знам да ли се ја не варам, али ми се чини да је потпуно непознавање наших циљева и намера поглавити узрок неповерењу које постаје према нама све јаче. У сваком од нас, који се мало живље обходни или коме се допадне да има

симпатија и за Русију, с места се гледа какав скривен панслависта, какав свесловенски агитатор или чак и какав одлучан завереник против Аустро-Угарске. Нећу да спорим да доиста има и таквих случајева, али би много грешио ко би све људе који не мисле онако како се мисли у Бечу или у Будим-Пешти, сматрао као непријатеље Аустрије, или чак и као руске агенте и агитаторе. Тиме се не би дошло далеко, највише да би се направили непријатељима и они, којима никад ни у сну није падало на ум, да према Аустро-Угарској гаје ма какве осећаје мржње и непријатељства. Нека се покуша да се наш народ, који се вазда одушевљавао за немачки културни живот и који се сматрао као један од најбољих ученика великога немачког учитеља, задобије благовољењем и симпатијом, па ће се ускоро доћи до убеђења, да је отворен пут споразуму између Аустро-Угарске и Србије.

„Допустите ми још коју реч на крају. На име, не бих хтео да ме ма ко рђаво разуме. Ја немам намеру да се мешам у унутрашње ствари моћне суседне монархије. За Аустро-Угарску и њене народе старају се за то позвани фактори. Неупутно би било кад би се нашао неко непозват, коме би праснуло у главу да на туђем земљишту игра улогу провиђења. Али ја сам држао, да се за љубазност што ми се дала прилика да у „Н. Сл. Преси“ дођем до речи, нећу моћи боље одужити него ако кажем истину. Нека би ово искрено признање једнога старога, у искреном раду оседелога политичара, коме лежи на срцу споразум између Аустро-Угарске и Србије, допринело да мир, за којим обе суседне земље подједнако теже, постане чврст, плодан и трајан.

Кад је Г. Новаковић завршио свој говор, видело се по његову гласу, да је од узбуђења дрктао, да га је била загрејала ствар о којој је толико много и с таквом убедљивошћу говорио. Његове речи носиле су на себи обележје искрености. Он ме је позвао за сутрашњи дан, стиснуо ми топло руку и ја тада оставих сиромашну скромну кућницу српскога министра-председника.

Q u i d n u n c ?

А сад?

Питање у данашњем мучном прелому колико озбиљно и знатно, толико и неизбежно.

Живот народни не сме да тече како га носе ветрови или таласи. Правци у њему ваља да се разговетно предвиђају и напред рачунају и навијају.

Још кад смо први пут, 1875—78, ратом за ослобођење и независност поставили пред Европу питање о Босни и Херцеговини, европска се дипломатија изјаснила против нас. Протоколи Берлинског Конгреса, из кога се то види, и она седница, на којој је то одлучено, стављени су напред. Ми онда нисмо били добро израчунали своје операције, јер су другојачије од нас мислили и они на које смо се највише уздали. Привидна привременост те одлуке изазивала нас је да се надамо, и ми смо се, прилично детињски, надали. Али је аустро-угарска дипломатија опазила све незгоде које су за њу истичале из тога неодређеног положаја. Услед тога је у септембру 1908. поводом преокрета у Турској, дошао проглас анексије, који се, после силних узбуђења у српском народу и у Европи, на послетку, с крајем марта 1909, свршио признањем анексије.

После тога су, по европском међународном праву, Босна и Херцеговина саставни део аустријске монархије, и пуне две трећине југословенских племена (српских, хрватских и словенских) налазе се у подручју Аустро-Угарске.

Може ли се помишљати да се поврати стање које је било пре окупације и пре анексије? Отворено да кажемо: има ли поузданих средстава, којима би се из Босне и Херцеговине уклонила аустро-угарска власт, па ма шта после од тих земаља било?

Ко хоће мало да мисли и да рачуна, наћи ће брзо да то лак посао није. Независна југословенска ствар није у стању да, уз ма какве жртве, такав обрт изазове оним што би збавити могла сама, или што би могла лако добити у помоћ.

Једини сплет догађаја, којим би се могао изазвати такав обрт, био би велики европски сукоб, у ком би учествовале западне силе заједно с Русијом против средње-европскога савеза. Међутим тај сукоб је данас само предмет нагађања и конјектурâ. Нико не може ни израчунати ни прорећи његово остварење: има људи који не верују ни да ће уопште доћи до њега. С тога се та комбинација не може ни узимати у позитивне политичке рачуне, јер је неизвесна и неодређена и временом, и опсегом, и могућношћу. С њом би се могло рачунати само када би се са свим примакао моменат извршења њеног. Очеvidно је да смо сада од тога момента веома далеко.¹

Живот народни, међутим, не може стајати.

¹ Баш кад је ова књижица дата у штампу, ранисе се глас о новом аустријско-руском споразуму о пословима Балканског Полуострва на основу status quo. У Петрограду, дакле, не знају ни да смо ми Срби у Србији Берлинским Уговором не само *зановишавени* него *људи палењени*. Ето наше уданице!

па скрштених руку чекати овај или онај неизвештан и неодређен догађај.

Идеали пак, у жива народа, не мру: они не стоје, и радећи у времену природним својим силама и без обзира на чије год конјектуре, sazревају и примичу се своме извршењу.

Народним идеалима, осем тога, није стало до облика: они су бестелесни.

Али, ако је народ на живот, идеали су му што телу нерви: они га морају веселити и жалостити, потресати и напред кретати.

Ми мислимо да у ма каквом положају, под сваком државном влашћу, народ у данашњем времену мора тражити своје усавршење, свој напредак и своје јединство.

Када су из Дубровника, године 1908, из уредништва „Срђа“ објавили да мисле издати књигу у спомен укинућа старе Дубровачке Републике, ми смо им, за ту књигу, 31 јануара 1908, написали овај чланак:

Дух је силнији од тијела: мисао је јача од свачега. Трошине су све човјечацке установе, али је вјечит и неразорив дух народни у својој свијести, у својој образованости, у духовном јединству својему.

На дан 31 јануара 1908 опоменимо се да је прије сто година под ударцима грубе силе пала и Република Дубровачка, најстарија установа коју је Српство наслиједило из средњих вијекова и која је у XIX вијек упливала. У своје вријеме, прије не, пате су такође под ударцима силе и српске државне творевине у Македонији, у Србији, у Босни, у Зети и у Херцеговини.

Дух Српства није пао и није могао пасти. Он је лебдио изнад тијех рушевина. Њега је носила књига, пјесма и прича: он је живио у вјери, у књижи, у језику: он је његовао неугасни пламен, свагда готов да нову варницу пусти, да новој творевини душу удахне.

На данашњи дан, кад се опомињемо пропасти једне творевине, познајмо, браћо и народе, ову истину: поклонимо јој се: узнесимо је: надахнимо се њоме за нова сјајна дјела!

Пренимо се сви! Проучимо у данашње просвијешено вријеме мало прије казане истине. Користимо се њима, јер је једино у њима спас народа нашега!

Движимо *једно Српство* културом, овим лијеписим језиком и уједињеном просвјетом народном. Приошимо сви да нађемо средства којима се то може извршити.

Духовноме раду једини је господар наша добра воља. А духовни је рад орао силницјех крила: њему нема граница ни брда. Њему су „свуда броди гдје год дође води“.

У данашњем вијеку слободе, њему сметње нема до у нашем незнању, у нашем немару, у нашој духовној лијености, у нашој непоузданости и у нашој невјери!

Кад је томе духовном раду наше срце господар и извор, изведимо га на бијели дан, начинимо од њега дјело. Нека нам у томе послу не буде жао ни жртава, ни труда, јер је у духовном напретку спасење народа нашега!

Уједињујмо, ујединимо срце онога на Тимоку и онога украј Гружа на мору Јадранскоме: онога из Скадра на Бојани, и онога на Морави, и онога на Уни, и онога на хладном Вардару!

Шта може и чим смета граница међу седам државних власти, које данас управљају народом нашим, духовноме уједињењу народа нашега у образованости, у укусу, у књижи, у родољубљу и у народним идеалима?

Културно Српство може постати кад год ми хоћемо. Оно треба да изађе из духа и из воље наше. До нас стоји да га из висине будућности спустимо на земљу наше оштите домовине. За њ нема никакве забране!

Уједињујмо, ујединимо срца наша!¹

¹ Осим Дубровачке Споменнице штампано у „Зори“, гласнику српске напредне омладине (1910, бр. 1), а одатле у „Српској Рјечи“ у Сарајеву.

Када на крају септембра 1908 стиже глас да је царским указом из Беча објављена анексија Босне и Херцеговине аустријској монархији, ми смо, 26 септембра у вече, на претходној конференцији ванредно сазване Народне Скупштине, у име Напредне Странке, говорили у истом смислу, с намером да уздигнемо клонулоост која је тада била очевидна међу народним посланицима. Том приликом смо подсетили на Пруску и њену историју после Наполеонове најезде, на краљицу Луизу и на немачки просветни и културни покрет, који је тако славаи спомен оставио. Том приликом смо поменули да је народни живот, ако је крепак сам у себи (а српски је народни живот увек то до сад био), пун разних средстава да се бори против напада и неприлика и да себе одржи, као и да, осем борбе оружјем, има борба просветом, борба књигом, борба слогом народном, борба уверењем и љубављу своје народности, коју данас спречити нико не може, која је онолико непобедна колико је моћна.

Ми смо још тада упућивали на војевање просветом и народном образованошћу, војевање мирно, непрекидно и неодољиво. Не треба заборавити да је војевање оружјем увек кратког трајања и да војевање књигом и просветом, јачањем свести и духа народног, траје и дан и ноћ, и да је у времену безгранично. И што дуже траје, све је силније.

Зар су мала духовна освојења Доситеја и Вука Ст. Карацића, Људевита Гаја и владике Ј. Ј. Штросмајера, П. П. Његуша и Бранка Радичевића, и оних многих, знаних и незнатих, виђених и невиђених, који су пером и речју, учитељством и проповедништвом, књигама и новинама, представама и сликама начинили оно српство и

хрватство, оно југословенство, које се данас види и замишља у образованом делу народа нашега и међу родољубима југословенским од Тимока до Јадранског Мора, и од Вардара до Крајине под Алпима ?

То је пробијен и утврвен пут који ваља још више ширити и којим ваља даље ићи к задатку уједињења који су постигли Немци и Италијани.

Треба имати на уму још једну веома знатну разлику.

Јединство италијанско и немачко није створено само оруђем под руковођењем Кавура и Бизмарка, него је њиховом политичком акцијом само освештано раније остварено уједињење духова, саздано силним радом поезије, уметности, науке, духа и живота народног.

Нама Србима данас не остаје ништа друго него да следујемо томе добро схваћеном примеру.

Ујединимо и ми духом, језиком, народном свешћу и просветом племена своја по свима областима српским. Постигнимо то, па ћемо видети како ће се утицај тога свршеног дела одмах осетити на политици, ма каква она била.

Неисцрпна су мирна средства којима на томе радити можемо. Безбројна су, међу њима, она којима у данашње време никаква државна власт сметње или не прави или правити не може.

Културни рад, овај који ми препоручујемо, не искључује ни најмање приправе за расправу путем силе, за коју гдекоји мисле да је једина. Здравље народно тражи да се уза свој културни живот и рад на уједињењу, непрестано мисли и на питања оружане одбране или оружане акције, у толико више што се данас државама даје онолико поштовање колико војнички вреде.

Али мудрост тражи да се ниједан моменат не пропусти, и да се зна где нам је тврда и неодољива узданица.

Читајте историју италијанског уједињења, па ћете видети да су та културна мирна средства учинила за јединство Италије далеко више него револуционарна разметања.

Основане на слободи и на праву, дужне, ради општег државног опстанка, да чувају себе и са собом ред у друштву као једину поуздану основицу свакога добра, савремене су државе свеколике у расположењима и у тежњама еволуције. С тога су оне све против револуције, која, у ствари, данас представља неред и грубо насиље, средњевековно средство отпора, које је често горе од оне злоупотребе на коју је наперено. Данашња су најмоћнија средства разлог и стрпљење, и она не промашају никад, а не кваре ништа.

Постарајмо се и ми Срби, да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције у једном духу и правцу, путем просвете и културе, стално, живо, неуморно — па ће победа бити наша.

Обратимо се родитељима да у овом духу васпитавају децу своју. Почнимо освојење и пропаганду од колевке и благога материнског царства у кући и у колиби, у двору и на тргу, па ће победа бити наша.¹

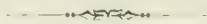
¹ Ево једног малог примера како стојимо у овом погледу. Недавно је штампан у Цариграду извештај за 1908—9 американке гимназије Роберт-Колера, више Румели-хисара на Босфору. Међу близу 500 ученика има много Јермена, Грка и Бугара (ових последњих око 70), и сваки је у списку обележато народношћу својим народним именом. Срби обично не иду у ту гимназију, али, размотривши боље, паћосмо ипак тројицу, само што се ни један није записао као Србин. Један се записао као Аустријанац, један — као Белгијанац, а један као Црногорац. И само су се Срби нашли да узму грађан-

Само не клонимо духом. Лагано, али увек напред, бестелесним силама. у духовни народ српски, у народ будућности. Кроз бестелесне силе, којима нам се данас ваља служити, пребродимо све границе што нас сад растављају, проћи ћемо најјаче браве и преграде, и наш ће се народ, једнога дана, показати као моћ неодољива и непробојна.

И он ће онда сигурно тражити и добити шта хтедне.

А ми, међу тим, смишљајмо и пробајмо, настојмо стално и без прекида да издржимо ову бескрвну битку мира, просвете и културе за свој народ. Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, и када једном дође — она је вечита.

In hoc signo vinces!

ство и државу одакле су као народност, а то не учини ни Грк, ни Бугарин, ни Јермени ниједав! „С тим ли ћемо изаћ' пред Милоша „и пред друге српске витезове, који живе докле сунца траје!“

ПРЕГЛЕД

—♦♦♦—

	страна
I Босна и Херцеговина пред Берлинским Конгресом:	
А. — Протокол Берлинског Конгреса № 8. Састанак од 28(16) јуна 1878	1
Б. — Опис тога састанка, из мемоара главнога редактора Конгреса графа Шарла Мои	19
II Бугарска и Босна. „Недељни Преглед“ од 28 септембра 1908	26
III Разговор с уредником Pester Lloyd-а, штампан 23(10) октобра 1908	32
IV Разговор с уредником „Цариградског Гласника“ од 17 октобра 1908	39
V Балканско Полуострво или Средња Африка. „Недељни Преглед“ од 14 децембра 1908	47
VI Ревизија Берлинског уговора и српско питање. Беседа на састанку Народне Скупштине од 20 децембра 1908	53
VII Српско питање. „Недељни Преглед“ од 4 јануара 1909	62
VIII Двадесети или средњи век. „Недељни Преглед“ од 1 фебруара 1909	68
IX Балканско питање и Европа. „Недељни Преглед“ од 3 маја 1909	76
X Разговор с г. Т. С. Вилдовским (од стране N. F. Presse) о Србији и А.-Угарској од 3 марта 1909	83
XI Quid nunc?	93

LIBRARY

MAY 5 1976

UNIVERSITY OF TORONTO

460364/2

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

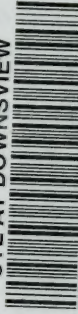
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

D
465
N58

Novakovic, Stojan
Najnovija balkanska kriza
i srpsko pitanje

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 27 07 11 002 1